

Ruttkey, Alexander

Prvky gotickej módy v odeve a ozdobách dedinského obyvateľstva na území Slovenska : (Horizont hrobov zo 14.-15. stor. v Ducovom, obec Moravany nad Váhom)

Archaeologia historica. 1989, vol. 14, iss. [1], pp. 355-378

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139850>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

F.

Pohřebiště

Prvky gotickej módy v odeve a ozdobách dedinského obyvateľstva na území Slovenska

(Horizont hrobov zo 14.—15. stor. v Ducovom, obec Moravany nad Váhom)

ALEXANDER RUTTKAY

Úvod

Medzi početnými, vzájomne sa podmieňujúcimi hospodárskospoločenskými javmi, ktoré určujú vývoj v 13.—14. stor. na území Slovenska, ako jednom z ekonomického hľadiska najdôležitejších teritórií stredovekého uhorského štátu, je aj rozvoj špecializovanej remeselnej výroby. Táto sa dostala v mestách na novú, od tradičných prvkov feudálnej autarkie výrazne odlišnú organizačnú a distribučnú základňu. V súvisi s tým stúpala efektívnosť výroby, dosahovala sa v súhrne vyššia produktivita práce, vzrástol význam finančného hospodárstva a obchodu. Vo viacerých referátoch tejto konferencie sa hlbšie rozvádzajú príčiny zmien citeľných v širších európskych súvislostiach.

Samotné konkrétne zmeny výroby, ich rytmus v závisi od chronológie, sociálneho (prípadne i etnického) a geografického prostredia však ostávajú pomerne málo známe. Archeológia prispieva práve k lepšiemu poznaniu týchto javov odkrývkou samotných výrobných objektov a cieľavedomou analýzou hnuiteľných výrobkov, v ktorých sa koniec-koncov odzrkadľuje výrobný proces.

Obsahom predloženého príspevku je rozbor archeologickým výskumom získaného hnuiteľného pramenného materiálu. Pokúsím sa na základe výskytu mincí zo 14. a 15. stor. a najmä súčastí odevu, ozdôb tela a šperkov datovaných týmito mincami nadhodiť problematiku rozdielnej majetnosti roľníkov v tomto období a najmä preveriť možnosti prenikania tzv. mestského remesla do dedinského prostredia. Predmetom záujmu je tiež otázka gotického internacionalizmu pri šírení „módy“ a v kultúre „všedného dňa“.

Prehľad problematiky a analýza materiálu

Nálezy mincí pri archeologických výskumoch architektúr a sídliskových objektov z obdobia vrcholného a neskorého stredoveku predstavujú — ak sú v strategicky „čistých“ nálezových pozíciach — predovšetkým citlivý datovací prostriedok. Širšie interpretačné možnosti poskytujú obvykle len hromadné nálezy mincí, ktoré priamo, alebo sprostredkovane môžu odzrkadľovať určité hospodárske, alebo vojenskohistorické súvislosti vedúce k ukrývaniu platidiel.

Osobitná je vypovedacia schopnosť mincí, ktoré sa dávali do hrobov. Ich problematike sa venuje pozornosť najmä pri výskumoch včasnostredovekých pohrebísk a to s dôrazom na zaujímavý prvok pohrebného rítu — na zvyk układania tzv. obolu mŕtvych. S takýmto zámerom spracovala výbornú štúdiu o problematike obolov na Slovensku E. Kolníková (1967), ktorá sústredila pozornosť na tento fenomén najmä v období pred 14. stor. Obrysy ďalšieho vývoja zvyku sa strácali pre pomerne malú reprezentatívnu materiálu, resp. nedostatok výskumov pohrebísk zameraných aj na mladšie obdobia stredo-

veku. No i tak, napr. menší odkryv v Dražovciach (Kraskovská 1961) a najmä veľký výskum v Krásne (Krupica 1978) naznačovali, že mince sa ukladali do hrobov nielen v 14.—16. stor., no i neskôr; spôsob uloženia pri mŕtvom sa v podstate nelíši od situovania známeho včasnostredovekého obolu mŕtvych. Podľa údajov O. Krupicu bolo v Krásne 18 mincí razených od konca 13. až do prvej polovice 17. stor., v 17 hroboch po 3× pravej ruke a na panve, po 2× na prsiach a pri lebke, 1× v ľavej ruke; ostatné mince sa našli v zásypoch hrobových jám, teda nachádzali sa už asi v sekundárnej polohe. Najväčší počet predstavovali mince uhorských kráľov Žigmunda (1386—1437) — 5 kusov a Ladislava V. (1453—1457) — 3 kusy. Ťažiskom výskytu mincí v hroboch bolo 15. storočie — 11 mincí. Mince datovali príslušné časti cintorína, no keďže boli takmer vo všetkých prípadoch solitérnymi nálezmi, neprispel odkryv tohto horizontu hrobov významnejšie k spresneniu chronológie materiálnej kultúry — najmä ozdôb tela.

Základom typologickej a chronologickej klasifikácie materiálnej kultúry ľudových vrstiev v hroboch zo 14.—15. stor. ostáva pre Karpatskú kotlinu práca K. Szabóa (1938). I keď výskumné a dokumentačné postupy a spôsob publikovania materiálu (nie v uzavretých celkoch) už nezodpovedajú terajším nárokom, bohatý, často mincami datované nálezy — hoci z iného etnického prostredia — je aj pre Slovensko východiskom klasifikácie (napr. Mácelová 1979).

Počas systematického výskumu na ostrožnej lokalite „Kostolec“ v Ducovom pri Piešťanoch, odkryl a zdokumentoval sa doteraz najväčší súbor kostrových hrobov (1881 jednotiek: archeologická charakteristika Ruttkay 1984). Najväčšiu časť z nich — 1545 predstavujú hroby z veľkomoravského obdobia a stredoveku (od druhej polovice 10. až do 15. stor.). Zberný okruh cintorína a frekvencia pochovávaní v tomto širokom časovom rozpätí neboli rovnaké. Najviac hrobov patrí do druhej polovice 11. až prvej polovice 12. stor. Od polovice 13. stor. veľkosť tu pochovávanej populačnej vzorky klesá. V 15. stor. tu najší stredoveký cintorín postupne doznieva, frekvencia pochovávaní je nepravidelná a úplne končí v tretej štvrtine 15. stor.

Do 14.—15. stor. patrí celkove asi 220—230 z odkrytých hrobov. Odkryv celého cintorína, stratigrafické vzťahy a nálezy z hrobov spolu s precíznou analýzou podľa pohlavia a veku pochovaných (pozri Hanáková—Sekáčová—Stloukal 1984) vytvárajú možnosť rekonštruovať približný demografický obraz na lokalite.

Počtu stredovekých hrobov (1 545 + asi ± 350 neskoršími zásahmi zničených hrobov ≈ 1 900 jednotiek) zodpovedá pre druhú polovicu 10.—15. stor. (teda počas 400—450 rokov pochovávaní) živá populácia o priemernej veľkosti 115—125 jedincov (výpočet podľa metódy Acsádi—Nemeskéri 1970). V období optima v druhej polovici 11. až polovici 12. stor. to bolo až 250 jedincov (obyvatelia viacerých okolitých osád). Obdobiu 14.—15. stor. (220—230 + 40—50 zničených hrobov = asi 260—280 jednotiek) zodpovedá menšia populácia — asi 47—50 jedincov. Svedčí to o výraznom zmenšení okruhu pochovávaní pravdepodobne na 1—2 osady.

Demografická problematika včasno- a vrcholnostredovekého cintorína na Kostolci v Ducovom je pozoruhodná i tým, že sa tu pochovávalo už od polovice 9. stor. (prvou fázou je veľkomoravské pohrebisko pri vlastníckej rotunde na dvorci). V druhej tretine 15. stor. bolo priamo na ploche cintorína krátkodobé vojenské stanovisko (Ruttkay 1988). Po výraznej cezúre pochovávaní vznikol v druhej polovici 16. stor. v jednej časti lokality opäť cintorín, na ktorom až do polovice 19. stor. pochovávali časť populácie z osady Ducové.

Tri hlavné fázy pochovávaní predstavujú každá osobitne, no i vo vzájomnej konfrontácii neobyčajne závažný prameň pre archeologickú i antropologickú analýzu.

Štruktúra tu pochovanej stredovekej populácie (druhá fáza pochovávaní) je symetrická: mužská časť predstavuje 25,0 %, ženská 25,4 %, pohlavie nebolo možné určiť u 11,8 % dospelých jedincov, nedospelí jedinci a deti 37,8 %. Priemerný vek je 24,6 roka.

Na stredovekom i novovekom cintoríne (druhá i tretia fáza pochovávaní: teda od konca 10. až do polovice 19. stor.) sa príležitostne spolu s mŕtvym ukladala aj minca, ojedinele aj dve, alebo viac mincí. Frekvencia zvyku je premenlivá. No nemožno hovoriť o jeho zanikaní v rámci celého uvedeného širokého časového rozpätia. V stredovekom súbore bolo tzv. obolom mŕtvych vybavených asi 15,5 % pochovaných. V novovekej časti je frekvencia kladenia mincí dokonca vyššia: tu v celom súbore boli mince uložené vo viac ako 36 % hroboch, v horizonte 18. až prvej polovici 19. stor. dokonca vo vyše 50 % prípadov.

V rámci stredovekého pochovávaní horizont 14.—15. stor. naznačuje len nepatrný úbytok tzv. obolov mŕtvych. Celkove tu bolo po jednej minci v 25 hroboch, čo zodpovedá asi 10,9—11,4 % z odkrytých hrobov tohto horizontu.

Dr. Eva Kolníková, CSc, a dr. Ján Hunka mohli klasifikovať 21 mincí, z nich 20 veľmi presne. Srdečne im za to ďakujem.

Z mincí, ktoré patria ešte do obdobia denárovej meny, sú tu po jednom kuse razby Albrechta I. (1282—1308) a Rudolfa III. (1298—1306). V troch hroboch boli mince Václava (1301—1305).

Mince grošového obdobia boli v 16 hroboch. Ich skladbu, výskyt podľa pohlavia a veku pochovaných a uloženie v hrobe vyjadruje tab. I (A), na ktorej je aj skladba mincí súvisiacich s krátkodobou vojensko-strážnou funkciou ostrožnej lokality Kostolec v druhej tretine 15. stor. (B). Popri uhorských minciach je výrazný podiel rakúskych a nemeckých razieb. Ich podiel je však štatisticky ešte výraznejší medzi mincami súvisiacimi s vojensko-strážnou funkciou lokality. Zo série mincí z hrobov dominuje šestnásobný výskyt razieb uhorského kráľa Ľudovíta I. (1342—1382); sú to razby až z rokov 1373—1382, čo predstavuje dôležitý terminus post quam pre nálezové súbory z týchto hrobov. Najneskoršími razbami, ktoré by mohli datovať záver pochovávaní na stredovekom cintoríne sú dve mince kráľa Mateja Korvína (1458—1490), obidve z prvej tretiny vlády tohto panovníka (spred roku 1470).

Medzi nálezmi mincí v hroboch, no tak isto i vo vrstve patriacej horizontu vojenského stanoviska, sú výlučne nominálne nízke kategórie razieb: denáre, fenigy, parvusy, v jednom hrobe kvarting, resp. vo vrstve aj halier. Pokusy o sociálnu interpretáciu takéhoto súboru by boli irelevantnými. Vo vrcholnom stredoveku totiž — a pravdepodobne je tomu tak i v predchádzajúcom období — nemožno doložiť, no ani predpokladať súvislosť medzi výskytom mincí s nízkou hodnotou a spoločenským postavením alebo majetnosťou pochovaného, prípadne príslušnej populačnej jednotky.

Pomerne pestrá skladba drobných mincí s podielom uhorských a cudzích razieb nie je v porovnaní s inými nálezovými celkami zo 14.—15. stor. výraznejšou výnimkou. Frekvencia výskytu cudzích mincí v rôznych obdobiach stredoveku (ide tu aj o situáciu pred 14. stor.) si však bude vyžadovať súpisy a detailnejšie analýzy z hľadiska chronologickej, eventuálne aj geografickej diferenciácie a sledovania možných súvislostí v rámci hospodárskych a politických dejín.

Séria mincí zo 14.—15. stor. v hroboch z Ducového umožňuje načrtnúť

Razba	A. Mince z hrobov 2. tretiny 14. až 15. stor.															B. Mince z objektov a z vrstvy 2. tret. 15. stor.					Spolu mincí (A + B)	
	Druhy a počet mincí						Antropolog. určenie kostier			Uloženie mincí pri kostiach						Druhy a počet mincí						
	Denár	Obolus	Kvarting	Parvus	Fenig	Neurčené	Dospelí jedinci			Nedospelí jedinci	Pravá ruka	Ľavá ruka	Hrudník	Panva	Medzi femurmi	Sekund. poloha	Denár	Obolus	Parvus	Fenig		Halter
							Muž	Žena	Neurč.													
Rak., Albrecht II. 1330—1358, minc. Wiener-neustadt	—	—	—	—	2	—	1	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	
Uh., Eudovít I. 1342—1382	6	—	—	—	—	—	—	4	1	1	4	1	1	—	—	—	—	—	—	—	6	
Uh., Žigmund 1386—1437	—	—	1	1	—	—	—	1	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3	
Bav. — Landshut, Henrich IV. 1393—1450, minc. Neuötting	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	
Bav. — Mnichov, Ernest I., 1397—1435 a Vilám III., 1397—1430	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	
Rak., Ernest, razba 1409—1424 minc. Graz	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	
Hals-Leuchtenberg, grófstvo Ján (1407—1443), Eudovít (+ 1485) a Fridrich VII. (+ 1487)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	4	
Uh., Albert 1437—1439	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	
Uh., Vladislav I. 1440—1444	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2	
Bav. — Landshut, Eudovít IX., 1450—1479, minc. Oetting	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	
Rak. — Salzburg, arcibisk. Fridrich IV. (1451—1452), al. Žigmund (1452—1461)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	
Uh., al. Rakúsko, Ladislav V. 1453—1457	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	2	—	5	
Uh., al. Čechy, Matej I. 1458—1490	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	3	
Presnejšie neurčiteľné	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Spolu	8	1	1	1	4	1	3	7	5	1	8	1	3	1	1	2	3	2	1	12	1	35

síce len významove užšie, no štatisticky signifikantné a z hľadiska demografiepoznania, pohrebného rítu a niektorých častí kroja tunajších obyvateľov nové prvky. Pri analýze výskytu mincí (spolu 25 hrobov) možno konštatovať závislosť od veku a pohlaví pochovaných (pozri tab. 2). V 21 hroboch (84,0 % hrobov s mincami) boli mince pri kostrách dospelých jedincov (v celom súbore hrobov predstavujú dospelí jedinci 62,2 %). Len 4 mince (16,0 %) boli v hrobe dieťaťa, pričom však detí a nedospelí jedinci predstavujú 37,8 % pochovaných. Dospelých jedincov s mincami bolo možno diferencovať podľa pohlaví v 17 prípadoch. O niečo častejšie sú mince v hroboch žien — 10× (58,8 %). Sedem hrobov s mincami (41,2 %) patrilo mužom. Pre sledovanie prípadnej závislosti výskytu mincí od veku (?) dospelých jedincov skúmaná vzorka nie je dostatočne veľká. Tak isto sme nezistili závislosť výskytu drevených truhliel v niektorých hroboch s mincami.

Vzhľadom na symetrickú skladbu pochovanej populačnej série zo 14.—15. stor. je dominujúci podiel dospelých jedincov a medzi nimi osobitne žien pochovaných s mincou, pozoruhodným zistením. Signifikantnosť tejto štatistiky podporujú zistenia podobných korelácií v rámci celej stredovekej fázy pochovávania a i na novovekom cintoríne.

Dalším sledovaným kritériom je miesto uloženia mincí pri pochovaných. Dominuje umiestenie pri pravej ruke (60,9 %), nasleduje uloženie na hrudníku (17,4 %), pri ľavej ruke alebo na panve pochovaného (po 4,3 %). Vyše 13 % predstavuje umiestnenie mincí v iných, menej typických pozíciách. Úplne chýba uloženie mince v ústach.

Poradie a percentuálny podiel uloženia mincí v spomenutých pozíciách pri mŕtvych zo 14.—15. stor. zodpovedá približne situácii v rámci celého obdobia stredovekého pochovávania. Prevláda poloha v pravej ruke, v starších horizontoch (najmä pred polovicou 12. stor.) je popritom silné zastúpenie mincí uložených na hrudníku. Aj v starších stredovekých hroboch je však zriedkavá poloha v ústach (ide len asi o 3 % prípadov).

V novovekej fáze pochovávania je umiestenie mincí v hroboch podstatne odlišné. Ustupuje pozícia v ruke (v 16.—17. stor. bolo pri pravej ruke už len 7,9 % mincí, neskôr je táto pozícia len ojedinelá). V polovici 16.—17. stor. dominuje umiestenie na hrudi (68 %). V 18. až polovici 19. stor. však poklesla táto pozícia na 37,4 % sledovaných prípadov. Frekventovanejšou sa stala poloha na bruchu pochovaného (39,2 %).

Nie je vylúčené, že zmeny v umiestení mincí súvisia čiastočne i so zmenami spôsobu uloženia mŕtvych, predovšetkým s polohou horných končatín. V rámci stredovekého pochovávania majú naznak uložení mŕtvi asi v 85 % prípadoch horné končatiny v rovnej, alebo v tupom uhle ohnutej polohe a to najčastejšie obe ruky vedľa tela (celkove vyše 60 %), alebo jednu ruku vedľa tela a druhú na panvi (nad 21 %).

Druhú skupinu (okolo 14 %) predstavujú kostry s hornými končatinami ohnutými v pravom, alebo ostrom uhle. Vyskytujú sa priebežne v rámci celej veľkomoravskej a stredovekej fázy pochovávania. Patria sem najmä polohy s jednou rukou na panvi, na páse, alebo na prsiach a druhou vedľa tela, alebo s obidvoma rukami na páse. Výskyt jednotlivých spomenutých variant polohy rúk (predovšetkým s rukami vo výške pásu) je frekventovanejší najmä od 13. stor.

Vo vzorke z pol. 16. až pol. 19. stor. predstavuje poloha s rovnými alebo v tupom uhle ohnutými hornými končatinami vyše 78 %, pričom s polohou s oboma rukami vedľa tela je v plnej rovnováhe výskyt variantu s oboma rukami na panvi. V rámci základnej polohy s hornými končatinami ohnutými

Tab. 2.

Údaje o celej pochovanej stredovekej populácii (1545 hrobov = 100 %)			Horizont hrobov 14.—15. stor. = 220—230 hrobov. Počty hrobov s nálezmi kovových súčastí odevu a šperkov, výskyt mincí										
Pohlavie	Vek	% pochovaných	Opasky			Spony — spínadlá šiat	Čelenky	Nášivky na šaty	Prs- teň	Závesný krížik	Min- ca	Spolu nálezov (stĺpec 4—12)	
			Len pracky	Len kovové ozdoby	Garni- túry								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
A. Muži	20—29 r.	1,8	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	
	30—39 r.	4,2	1	1	—	—	—	—	—	—	1	3	
	40—49 r.	8,9	3	1	—	—	—	1	—	—	2	7	
	50—59 r.	4,4	4	—	—	—	—	—	—	—	1	5	
	>60 r.	0,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Vek neurčený	5,6	3	3	—	—	—	—	—	—	3	9	
Spolu skupina A		25,0	12	5	—	—	—	1	—	—	7	25	
B. Ženy	≤20—29 r.	5,3	2	—	2	2	1	—	—	—	1	8	
	30—39 r.	8,8	1	—	4	1	—	—	—	1	3	10	
	40—49 r.	3,8	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
	50—59 r.	2,1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	
	>60 r.	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Vek neurčený	5,1	2	3	3	—	—	1	2	—	5	16	
Spolu skupina B		25,4	6	3	9	3	1	1	2	1	10	36	
C. Dospelí bez určenia pohlavia	20—40 r.	0,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	40—80 r.	0,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	Vek neurčený	11,0	—	1	—	—	—	—	—	—	4	5	
	Spolu skupina C		11,8	—	1	—	—	—	—	—	—	4	5
D. Ne- dospelí jedinci	In fans	≤ 4 r.	—	2	—	—	1	—	—	—	1	4	
		4—10 r.	31,5	5	1	3	2	3	1	1	—	3	19
		10—14 r.		—	3	2	1	1	1	1	—	—	9
	Juvenis	14—16 r.	6,3	2	1	—	—	—	—	—	—	—	3
		16—18 r.		2	—	1	1	1	—	1	—	—	6
		18—20 r.		1	—	1	—	—	—	—	—	—	2
Vek neurčený		1		—	—	—	—	—	—	1	—	—	2
Spolu skupina D		37,8	11	7	7	4	6	2	4	—	4	45	
Spolu skupina A—D:		100,0	29	16	16	7	7	4	6	1	25	111	

v pravom, alebo ostrom uhle (ca 20 %) prevažuje variant s jednou rukou na prsiach a druhou vedľa tela.

Materiálnu kultúru z hrobov zo 14.—15. stor. predstavujú okrem mincí takmer výlučne šperky a časti kroja. Celkove v 85 hrobach boli nálezy. Z toho v 17 prípadoch (20 %) to boli mince bez iných sprievodných nálezov. V 8 hrobach (9,4 %) boli mince v sprievode ďalších nálezov. Napokon 60 hrobov (70,6 %) obsahovalo predmety materiálnej kultúry bez sprievodu mincí. Pomer hrobov s nálezmi (85 zo vzorky 220—230 jedincov, tj. 36,9 až 38,6 %) je vysoký (v celom veľkomoravskom a stredovekom súbore predstavujú hroby s nálezmi okolo 40 %). Skladba predmetov z hrobov je z funkčného hľadiska úzka: pásy — opasky, spony — spínadlá odevu, čelenky — party, nášivky šiat, prstene, v jednom prípade privesok — krížik. Morfológická variabilita je však výrazná a umožňuje rozpoznať niektoré črty vo vývoji odievania.

Mince boli predovšetkým — ako sme spomenuli — v hrobach dospelých jedincov. Výskyt iných druhov nálezov v hrobach podľa pohlavia a veku pochovaných je blízky symetrickému demografickému obrazu cintorína. Dokonca je tu o niečo vyšší podiel nedospelých jedincov. Zo 70 hrobov s nálezmi súčastí odevu, alebo ozdobami patrí 39 (55,7 %) dospelým jedincom, z toho 18 (25,7 %) mužom, 19 (27,1 %) ženám, 2 (2,9 %) bez možnosti bližšej klasifikácie. Nedospelým jedincom patrí až 31 (44,3 %) hrobov, z toho v kategórii juvenis 10 (14,3 %) a deťom 21 (30 %).

Stredoveké pramene (aj ikonografické), no i odborná literatúra venujú odievaniu ľudových vrstiev malú pozornosť. Axióma o „triednosti“ kultúry sa v oblasti odievania a módy často transformuje do zjednodušujúcej predstavy o nevýraznosti a chudobe kroja v ľudovom prostredí. Veľké majetkové rozdiely v období feudalizmu však neboli len medzi triedami, no i vnútri nich samých. Prínajmenšom od druhej polovice 13. stor. sú priame doklady o existujúcich majetkových rozdieloch aj medzi poddanými v dedinách. Možno predpokladať, že tento proces, ktorý v 14.—15. stor. vystupuje v hlbšej podobe, našiel svoj odraz aj v rozdielnej kvalite a „módnosti“ odevu a jeho doplnkov. Súbor z Ducového (predmety z hrobov in situ a ojedinelé nálezy súčastí odevu a ozdôb z porušených hrobov) považujeme za terajšej úrovne bádania za kvalitatívne nový prvok pre poznanie niektorých črt vývoja odievania dedinského obyvateľstva v etnicky slovenskom prostredí. Morfológický obraz sme doplnili o niektoré výrazné predmety zo stredovekého cintorína v Krásne (Krupica 1978). Táto lokalita ako geograficky pomerne blízky pendant podporuje možnosť niektoré pozorovania overiť, alebo zovšeobecniť. Výpoveď archeologických nálezov sme porovnali s ikonografickými prameňmi a so všeobecnými pohľadmi na vývoj odievania v stredoveku. Na tomto mieste predkladáme vstupný tézovitý náčrt k problematike z hľadiska interpretačného významu mincí pre klasifikáciu ostatných nálezov v hrobach. Výber nálezov, resp. nálezových celkov z niektorých hrobov je na obr. 1—5, ku každému celku je pripojené antropologické určenie pohlavia a veku pochovaného a údaj o výskyte mince.

Od druhej polovice 13. stor. je viditeľná zmena v skladbe šperkov a súčastí odevu, ktoré sa na cintoríne v Ducovom dostávali do hrobov. Vytráca sa používanie vlasových krúžkov s esovitým ukončením. Neskoré deriváty a modifikácie sa vyskytujú síce ešte do prelomu 13. a 14. stor. (Ruttkay 1983, s. 357), chýbajú však už veľké krúžky na dolnom oblúku s bubienkami, ktoré v centrálnych častiach Karpatskej kotliny vyskytujú sa ešte aj v hrobach z druhej polovice 14. stor. (napr. Szabó 1938, s. 45, 46). V skúmanom horizonte hrobov z Ducového nie sú už ani náhrdelníky. Tieto sa ojedinele vyskytli ešte okolo polovice 13. stor.

O zmenách pohrebných zvyklostí v porovnaní so staršími horizontmi stredovekého pochovávanía svedčí najmä skutočnosť, že v prvej štvrtine 14. stor. doznieva zvyk prikrývať hroby väčšími, alebo menšími kameňmi (Ruttkey 1973).

Skladbu predmetov materiálnej kultúry z hrobov 14. a 15. stor. vyjadruje v štatistických súvislostiach tab 3. Výskyt jednotlivých druhov kovových súčastí kroja, šperkov a mincí je usporiadaný podľa pohlavia a vekových skupín pochovaných, resp. v nadväznosti na celkovú demografickú štruktúru stredovekého cintorína. Štatistické prehľady sú predbežné, berie sa pri nich do úvahy súbor predmetov, ktoré sa vyzdvihli z hrobov a možno ich podrobiť — síce v diferencovanom rozsahu — aj typologickej analýze. Nezaradili sme na tomto mieste indicie o niekoľkých predmetoch, ktoré sa rozpadli pri odkrývaní hrobov, alebo podľa sfarbenia na kostiach bolo možné rozpoznať ich umiestnenie, príp. aj tvar a funkciu. Takého prípady možno analyzovať len pri spracovaní problematiky celého stredovekého cintorína a to na základe vyhodnotení chronologických vzťahov medzi hrobmi. Štatistické korelácie, ktoré uvádzame v tomto príspevku to však v podstate nezmení.

Tab. 3.

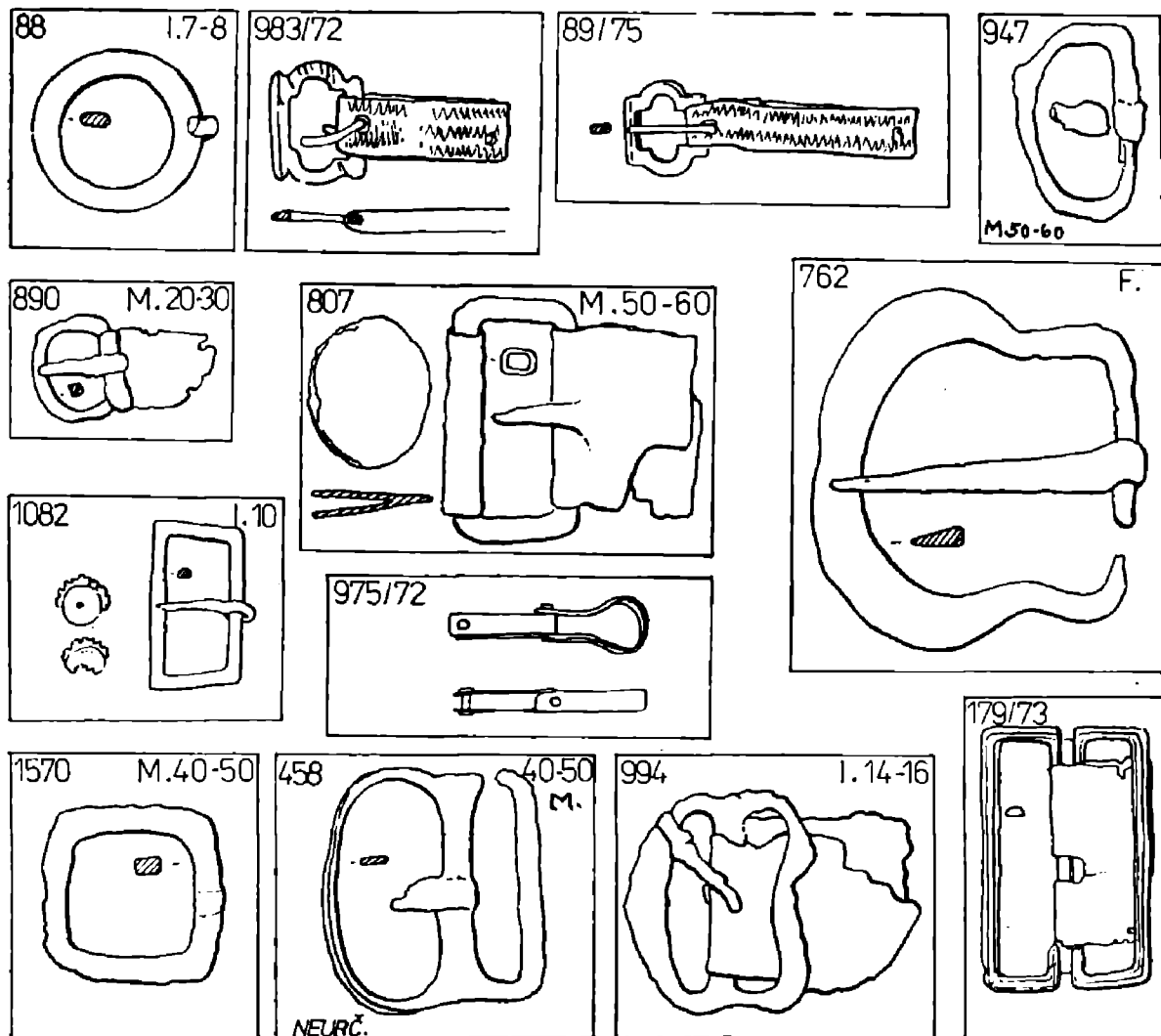
Kombinácia	Opasok	Spínadlo	Čelenka	Nášívky na šaty	Prsteň	Počet hrobov	Z toho datovanie mincou
1	2	3	4	5	6	7	8
Tri prvky	×	×	×	—	—	1	—
	×	×	—	×	—	1	—
	×	—	×	—	×	1	—
Dva prvky	×	×	—	—	—	2	—
	×	—	×	—	—	2	—
	×	—	—	—	×	5	1
	—	—	×	—	×	1	1
Solitérny výskyt	×	—	—	—	—	49	4
	—	×	—	—	—	3	2
	—	—	×	—	—	2	—
	—	—	—	×	—	3	—

Najčastejšie sa zo súčiastok odevu vyskytujú opasky. Boli pri 61 kostrách, z toho v 17 mužských a 17 ženských (po 27,9 %), v jednom hrobe dospelého bez určenia pohlavia a v 25 hroboch detí a nedospelých jedincov (41,0 %). Z opaskov, ktoré boli vyhotovené z kože, alebo textilu (zachovaný značný počet vzoriek) zachovali sa kovové súčasti: a) 29× len železné, alebo bronzové pracky — 12 mužských (41,4 %), 6 ženských (20,7 %) a 11 detských, alebo juvenilných kostier (37,9 %); b) 16× rôzny počet bronzových liatých kovaní, alebo lisovaných bronzových plieškov upevnených nitmi na páse — 5 mužských (31,2 %) a 3 ženské (18,7 %) kostry, jeden dospelý bez určenia pohlavia a 7 detských a juvenilných kostier (43,7 %); c) 16× opasky s prackami, nákončiami a lisovanými plieškami (teda garnitúry) — 9 ženských (56,2 %) a 7 detských a juvenilných kostier (43,8 %).

a) Solitérne pracky: Najstaršími sú okrúhle tvary, tylová doštička sa nevyskytuje. Železné exempláre boli ojedinele už v hroboch z druhej polovice 12. stor. Najmladšie exempláre patria asi do prvej polovice 14.

stor. Na konci 13. sa objavuje aj typ liatych okrúhlych bronzových praciek s eliptickým prierezom a so železným tŕňom (obr. 1:88; podľa O. Krupicu 1978, tab. XX:112 bola takáto pracka v Krásne v sprievode neskorého variantu vlasových krúžkov). Niekedy sa okrúhle bronzové pracky vyskytujú v dvojici na každom boku pásu pochovaného. Mohlo by to naznačovať existenciu rustikálneho variantu tzv. „dlhých opaskov“. Módny štýl sa objavil už v prvej tretine 14. stor., aj keď jeho vyvrcholenie bolo neskôr (Fingerlin 1971, s. 84) a s využitím iných typov praciek, resp. spôsobov spínania opaskov.

Okrúhle bronzové pracky chýbajú vo veľkej typologickej klasifikácii I. Fingerlinovej (1971), hoci najmä v strednej Európe sú na stredovekých lokalitách (a teda i na cintorínoch) pomerne časté. Nebudeme tu robiť výpočet analógií, konštatujeme však, že napr. v Čechách sú takéto pracky bezpečne doložené už pred rokom 1280 (Richter 1982, s. 184, an., obr. 132:7) a na Slovensku do horizontu najneskôr z konca 13. stor. patria okrem spomenutého nálezu z Krásna aj pracky z prikostolného cintorína v Piešťanoch (výskum autora — nepublikované). Pracky z Ducového zachytávajú okrem tejto staršej

Obr. 1. Moravany nad Váhom, miestna časť Ducové „Kostolec“, okr. Trnava (horizont od prelomu 13./14. stor. po 13. stor.). Výber praciek opaskov z hrobov (hroby 88, 458, 762, 807, 890, 947, 994, 1082, 1570, resp. ďalšie rozrušené hroby — nálezy s príř. č. 472/71, 975/72, 983/72, 89/75). Nad nálezi vpravo hore: pohľadie (M. — muž, F. — žena, D — bližšie neurčitelný dospelý, I. — nedospelý) a vek (rozpätie rokov) pochovaného; dole — nálež mince.

vrstvy aj horizont z prvej polovice 14. stor., neskôr sa táto forma už nevyskytuje. Okrúhle bronzové pracky nemajú tylovú doštičku, zásadne pri nich chýbajú aj ďalšie kovové časti opasku. Podľa našich terénnych pozorovaní boli súčasťou textilného opasku, ktorého šírka bola 1,8—2,0 cm.

V súbore z Ducového sú aj dva exempláre bronzových tzv. profilovaných praciek s tylovými doštičkami zdobenými gravírovanou vlnovkou (obr. 1:983/72 a 89/75). E. Fingerlin (1971, s. 5, 8 an. rozdelila profilované pracky na šesť variant s datovaním rámcovo od polovice 13. stor., no s vyznievaním jedného variantu ešte i v prvej polovici 14. stor. Profilované pracky sú doložené na viacerých lokalitách na Slovensku (Krupica 1978, tab. XIX:104), v sídliskovom objekte sa našla takáto pracka v Bohatej (Habovštiak 1959a, s. 836, obr. 309:4). Obidva nálezy patria k Fingerlinovej variantu s vruborezom členeným uzáverom. Pracka z Bohatej pochádza z uzavretého celku najneskôr z prvej polovice 13. stor., o existencii tohto variantu ešte aspoň v tretej štvrtine 13. stor. však svedčia z geograficky relatívne blízkych a dobre datovaných analógií najmä pracky z Hradištka u Davle (Richter 1982, s. 184, obr. 132:2, 4, 8). Obidve pracky z Ducového reprezentujú podľa typológie I. Fingerlinovej zjednodušený variant profilovaných praciek s rovným uzáverom a patria najskôr do obdobia okolo prelomu 13. a 14. stor. Pochádzajú z úzkých opaskov o šírke 1,4, resp. 1,1 cm; dĺžka tylových doštičiek už predznamenáva ďalší vývoj v 14. stor. s dekoratívnymi opaskami gotického štýlu.

Možný vplyv bronzových profilovaných praciek na jednoduchšie železné výrobky sa snáď odzrkadľuje v horizonte hrobov z konca 13. až prvej polovice 14. stor. vo výskyte malých oválnych železných praciek s tylovou doštičkou (obr. 1:890) so šírkou opaskov okolo 2 cm.

Z horizontu 13. stor. vyrastajú zrejme aj ďalšie základné typy praciek, ktoré sú vyrobené najčastejšie zo železa, len zriedkavo z bronzu: polokruhovité až oválne, resp. obdĺžnikové až lichobežníkové, prípadne štvorcové tvary (v horizonte tretej štvrtiny 13. stor. pozri Richter 1982, s. 160, obr. 105; štvorcový tvar najneskôr v tom istom období, napr. Nekuda 1985, s. 30, obr. 34h). Pri klasifikácii praciek zo sídlisk je známym problémom diferenciacia podľa konkrétnej funkcie. Na cintoríne v Ducovom jednoduché pracky, ktoré boli súčasťou opaskov odzrkadľujú vývojové tendencie jednotlivých tvarových variant. Už pred 13. stor. dominujú okrúhle pracky a tieto prechádzajú aj do prvej polovice 14. stor., keď pribúda oválna, alebo polokruhová forma (obr. 1:947, š. opasku $\leq 3,4$ cm). Zdá sa, že hranaté formy sa na tejto lokalite vyskytujú v relatívne mladšom horizonte hrobov, dokonca bronzové obdĺžnikové až lichobežníkové formy patria na koniec 14. až do 15. stor. (obr. 1:1082). Šírka opaskov s hranatými prackami bola 2,5 až 4 cm. V tejto skupine si zasluhuje pozornosť napr. obdĺžniková pracka so železnou tylovou doštičkou, na čelnej strane rámu (záchytku trňa) s otáčavou plechovou trubičkou, ktorá uľahčovala prefahovanie remeňa a s oválnym nákončím, akoby vzdialeným odzrkadlením výrazného znaku na luxusnejších opaskoch okolo polovice 15. stor. — polmesiacovitého kovania (obr. 1:807). Šírka opasku bola = 4 cm.

Morfologicky samostatnú skupinu praciek predstavujú hruškovitité tvary vyskytujúce sa v dvoch konštrukčne odlišných variantoch. Do obdobia okolo polovice 14. stor. by mohli patriť drobné bronzové pracky (obr. 1:975/72) vyhotovené z tyčinky výrazne obdĺžnikového prierezu; hladká obdĺžniková tylová doštička bola spojená s vlastným veľmi úzkym opaskom (len 0,8—1,3 cm) len jedným bronzovým nitom. Je to zriedkavá forma, pre ktorú zatiaľ na Slovensku chýba presnejšie datovateľná analógia. Osobitne ich nevyčleňuje ani I. Finberlin (1971, s. 86, obr. pč. 111 na s. 85), no uvádza

konštrukčne úplne zhodnú pracku (bez tylovej doštičky) v nálezovom celku datovanom do obdobia 1320—1340 v skupine tzv. dlhých opaskov. Ani na jednej z popisovaných drobných opaskových praciek nebol trň: uzavretá tylová doštička vlastne vylučuje konštrukciu s trňom. Ide teda o typ opasku, kde pracka bola len dekoratívnym prvkom a funkčným bol iný typ spínania o ktorom bude ešte zmienka.

Druhý typ hruškovitých praciek je vybavený trňom. I tu existuje starší bronzový variant známy z výskytu v garnitúre z druhej polovice 14. stor. a solitérne sa vyskytujúce železné pracky s veľmi masívnou konštrukciou a veľkými rozmermi (šírka opasku je 3,3—4,8 cm), ktoré patria už do 15. stor.

Medzi spínadlá opaskov z druhej polovice 14. a z 15. stor. patria aj dve varianty dvojitých praciek (trň i opasok boli upevnené na stredovej tyčinke). Relatívne staršími sa javia oválne tvary (obr. 1:994 so zvyškom koženého pásu) a hranaté (obr. 1:179/71 s bronzovou tylovou doštičkou). Obidve varianty sú všeobecne rozšírené (Fingerlin 1971, s. 177 a n.). Ducovské opasky mali šírku od ca 2,6 až po 4,0 cm.

Od dvojitých praciek sa odlišujú (čo sa v odbornej literatúre neraz nezo- hľaduje) exempláre pozostávajúce síce tiež z dvoch častí, no s asymetricky umiestnenou stredovou tyčinkou. Konštrukcia týchto praciek sa líši od dvoji- tých: väčšia oválna časť predstavuje vlastnú pracku s trňom, úzka ob- dĺžniková časť je prievlečkou, v ktorej bol upevnený ramaň (Fingerlin 1971, s. 192). Šírka takýchto opaskov je 3,0—3,8 cm.

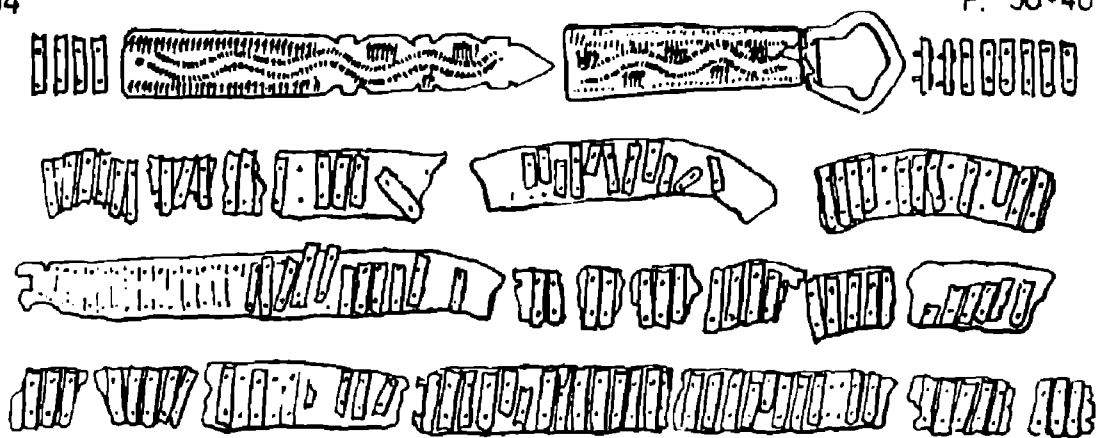
Ojedinele sa aj pri opaskoch so solitérnymi prackami našli stopy kovo- vých ozdobných súčiastok, najmä v blízkosti pracky. Zaujímavý je výskyt okrúh- lých pukličiek s profilovaným okrajom a stredovým nitom, ktoré v členení I. Fingerlinovej (1971, s. 86, obr. na s. 85, p. č. 111) by patrili ešte do prvej polovice 14. stor. Pracka z Ducového (obr. 1:1082) patrí k hrobu, ktorý patrí až do obdobia okolo prelomu 14. a 15. stor.

Viacere z uvedených tvarov solitérne nájdených praciek v hrobách boli však súčasťou opaskových garnitúr. Tieto sa zistili v 16 hrobách. Ide výlučne len o hroby žien a nedospelých jedincov. Medzi celky patriace asi ešte pred polovicu 14. stor. patria niektoré garnitúry s malými bronzovými hruškovitými prackami, ktoré nemali trň. Opasky, ktoré mali šírku 1,1 až 1,3 cm mali súvisle pokryté v dvoch radoch bronzovými nitmi s hlavičkami v tvare malých puklič. (obr. 3:782 — pozoruhodný je fragment nákončia s úponkovým ornamentom); ďalšie dva opasky boli zdobené pozdĺžnymi, na tri pukličky členenými plieš- kami (obr. 3:538). Druhý variant pripomína svojim členením jeden z mála známych typov ozdobných kovaní opaskov, ktoré sa vyskytli zrejme spolu s profilovanými prackami (Fingerlin 1971, s. 78, obr. na s. 73, p. č. 87).

Do obdobia okolo polovice 14. stor. patrí opasok s prackou ktorá je varian- tom praciek s vysunutou záchytkou trňa (Fingerlin 1971, s. 106). Pracka mala pomerne krátku tylovú doštičku a dlhšie, ostro profilované hrubité nákonie; obidve plechové časti boli zdobené gravírovaním; ústredným motívom je dvo- jitá vlnovka (obr. 2:1064). Kožený opasok mal šírku 1,5 cm a bol husto pokrytý obdĺžnikovými, vypuklými plieškami, ktoré boli upevnené dvomi nitmi. Je to relatívne najstarší výskyt tohto tvaru kovaní, ktoré potom v druhej polovici 14. stor. sú súčasťou rôznych typov (1971, s. 149 a n.) Predstavovali súčasť 563) a opticky vzdialene pripomínajú jednoduché typy tzv. šarnierových opas- kov v klasifikácii I. Fingerlinovej (1971, s. 149 a n.); boli však súčasťou pomer- úzkych opaskov (1,8—2,3 cm). Obdĺžnikové pliešky patria vždy k známemu typu kovaní, no ako ukazuje napr. porovnanie s materiálom v Krásne, kde sa takéto kovanie vyskytlo len v jednom hrobe (Krupica 1978, tab. XLI:1318) je

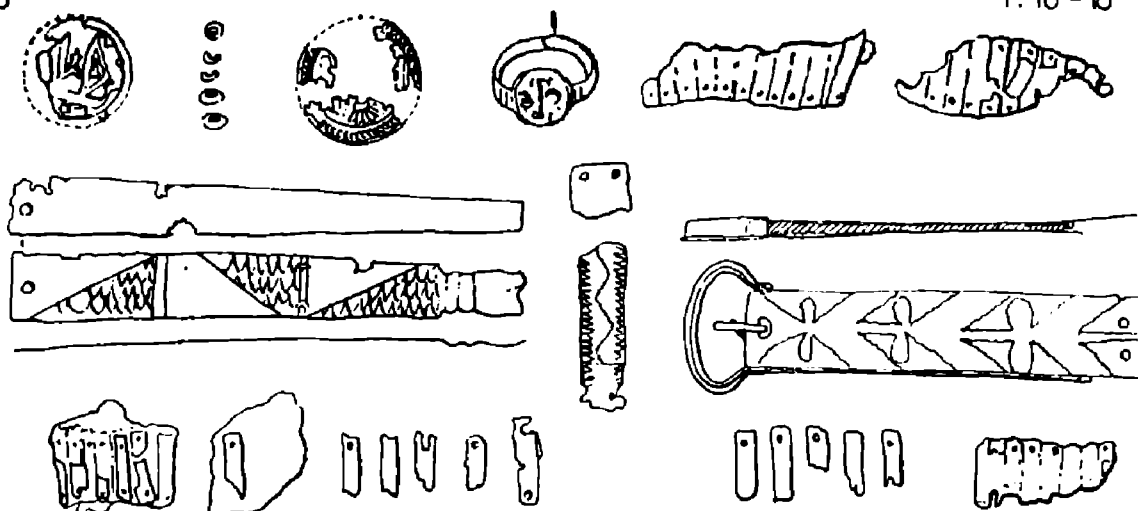
1064

F. 30-40

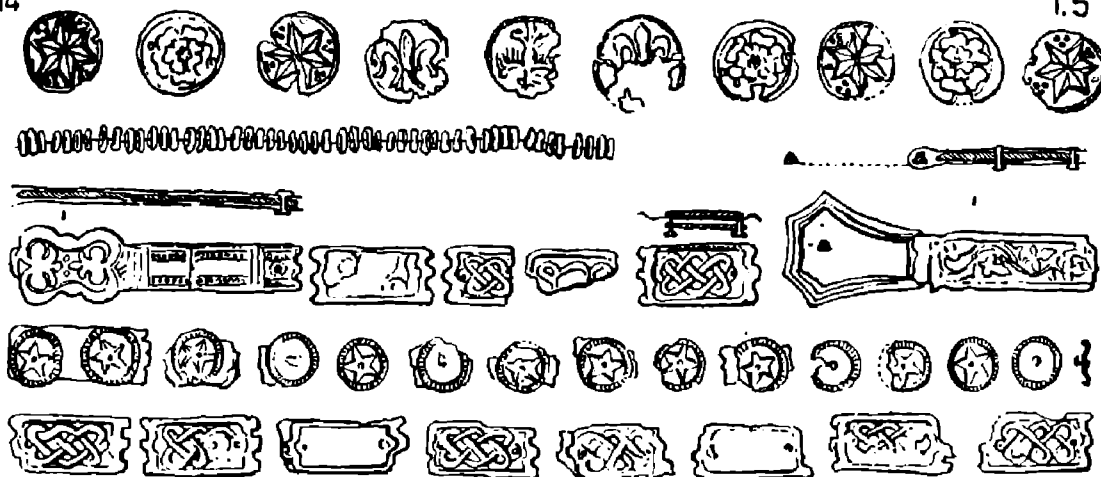
858

I. 16 - 18

814

I. 5

Obr. 2. Moravany nad Váhom miestna časť Ducové „Kostolec“, okr. Trnava (horizont od prelomu 13./14. stor. po 15. stor.). Výber nálezových celkov z hrobov (opaskové garnitúry, želenky, prsteň – hroby 814, 858, 1044). Ďalšie vysvetlivky pozri obr. 1.

frekvencia ich výskytu v bohatých súboroch v Ducovom mimoriadne vysoká.

Medzi garnitúrami z druhej polovice 14. stor. s jednoduchými obdĺžnikovými kovaniami zasluhuje si pozornosť napr. hruškovitá pracka s dlhou tylovou doštičkou, nákončím s rozdvojeným záverom a širokou plechovou prievlečkou. Gravírovaná výzdoba vyjadruje vo veľmi schematickej podobe rastlinné, resp. len čisto geometrické motívy (obr. 2:858).

Nechýbajú však ani opticky efektne garnitúry napodobňujúce honosné šarnierové a platničkové opasky vyšších vrstiev. Do poslednej štvrtiny 14. stor. patrí úzky opasok (šírka 1,2 cm), ktorý má pracku s polygonálnym uzáverom (hranatý variant praciek lírovitého tvaru — Fingerlin 1971, s. 102; jednoduchšia analógia Szabó 1938, obr. na s. 72 s neodôvodneným neskorým datovaním). Tylová doštička je zdobená úponkovým ornamentom, dlhé nákončie zdobené pásikmi perlovca je na konci rozšírené do dvojitej oválnej plošky zdobenej rastlinnými motívmi (obr. 2:814); v tomto stvárnení je zreteľný vplyv opaskov s medailovitým uzáverom (Fingerlin 1971, s. 118). Dojem šarnierového spájania jednotlivých dielov opasku umocňujú aj obdĺžnikové, bronzové pliešky na kratších stranách s tromi výstupkami; pliešky sú plasticky zdobené pletencovým ornamentom zo železných drôtikov. Táto technika sa zistila zatiaľ prvý raz. Pletencový ornament vytvorený lisovaním na bronzových plieškoch považuje K. Szabó (1938, s. 63) za napodobenie tkaných vzorov na textile. Obdĺžnikové doštičky pokrývali celú prednú časť opasku. Medzi nimi boli ploché bronzové kotúče zdobené hviezdami opäť zo železného drôtu.

O niečo mladším sa javí široký opasok (3,6 cm) s obdĺžnikovou bronzovou prackou s krátkou hladkou tylovou doštičkou (obr. 3:1394). Na koženom páse v blízkosti pracky boli najprv veľké štvorcové bronzové doštičky s plastickou aplikáciou gotického písma M, potom nasledujú pomerne husto rozložené obdĺžnikové platničky členené na štyri nízke pyramidálne plošky. Na opasku jedinca vo veku 18—20 rokov sú aj retiazky, ktoré by mohli súvisieť so závesom pre dýku.

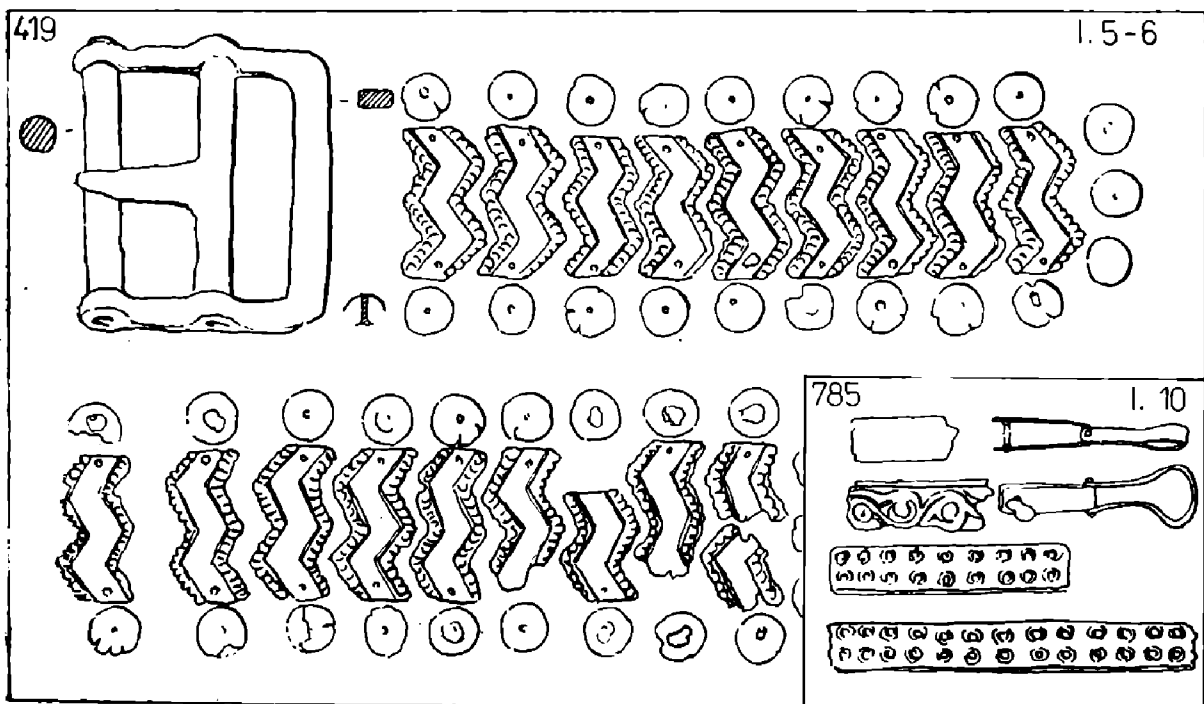
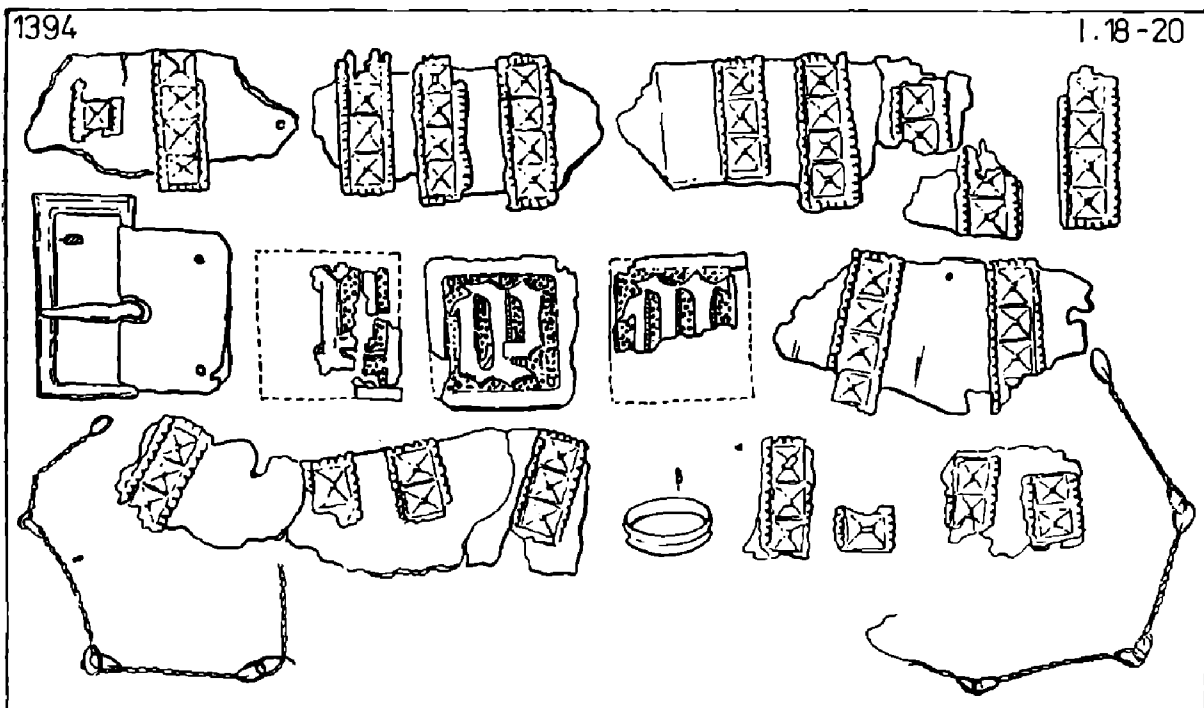
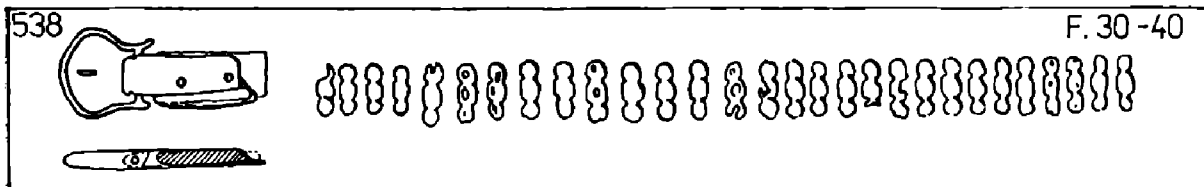
Široký typ opasku (4,9 cm; obr. 3:419) predstavuje garnitúra s dvojitou prackou s otáčavou stredovou tyčinkou, z ktorej vychádza vlastný trň. Opasok pozostáva s kľukatkovite lomených plieškov s perlovcovým lemovaním; nad i pod týmto „šarnierovým“ pásom sú rady pologuľovitých pukličiek. Tento opasok patrí do prvej polovice 15. stor.

Sedemnásť hrobov (medzi nimi 10 nedospelých jedincov má ozdobný opasok, prípadne aj nákončie, no bez pracky. V niekoľkých prípadoch sa tu zachovali organické látky; vo všetkých prípadoch patria k typu bez praciek textilné opasky.

Najstarším je opasok zdobený liatymi bronzovými falijovitými kovaniami (dl. 1,7 cm, obr. 4:1625). Typ sa vyskytuje už v druhej polovici 13. stor. (pozri napr. Palóczy Horváth 1972; Richter 1982, s. 187, obr. 132:15, 16) a je v podstate synchronný s profilovanými prackami, aj keď sa s nimi v garnitúre vyskytuje len ojedinele (Fingerlin 1971, s. 80). Na Slovensku sa falijovité kovania vyskytli v hrobách zatiaľ len na prvom výskume v Bolerázi (Loubal 1938—1939) i to v problematických nálezových súvislostiach.

Do druhej polovice 14. stor. patrí opasok (šírka 1,2 cm) s dlhým bronzovým nákončím so štylizovaným lisovaným plastickým ornamentom a širokými vypuklými obdĺžnikovými kovaniami po bokoch s trojicou výstupkov; ide o ďalší príklad imitácie šarnierového spojenia kovových častí opasku (obr. 4:746). Ostatné opasky bez pracky sú zdobené jednoduchými obdĺžnikovými vypuklými plieškami.

Spájanie opaskov bez praciek má viac možností. Najjednoduchším je zvia-

Obr. 3. Moravany nad Váhom, miestna časť Ducové „Kostolec“, okr. Trnava (horizont od prelomu 13./14. stor. po 15. stor.). Výber nálezových celkov z hrobov (opaskové garnitúry, prsteň – hroby 419, 538, 785, 1394). Ďalšie vysvetlivky pozri obr. 1.

zanie koncov pásu (napr. Wagner—Drobná—Durdík 1956, č. I, tab. 6:4), ďalším je upevnenie háčikom (napr. Szabó 1938, obr. 344, 345; Fingerlin s. 121 an.) a tretím variantom je upevnenie zvláštnou opaskovou sponou. Prvý spôsob bol zrejme najčastejší, no pri výskume ho nemožno zachytiť. Náznaky spojenia háčikom, ktorý bol na konci bronzovej platničky s plastickým gotickým M sa zistili len v jednom prípade (obr. 4:409). Špecifický konštrukčný detail je na obr. 4:769. Kompaktné dlhé nákončie z poslednej štvrtiny 14. stor. bolo diferencovanou výzdobou členené na „nákončie“ a „tylovú doštičku“, medzi ktorými tvorila rozhranie imitácia šarnieru. Je zrejmé, že tam bola umiestnená pracka, ktorá však spolu s nákončím mala len dekoratívnu funkciu a opasok sa spájal zaviazaním koncov. Podobne aj niektoré drobné bronzové pracky hruškovitého tvaru bez trňa boli len imitáciami funkčne plnohodnotných spínadiel.

Ďalšou dekoratívnou pomôckou upnutia koncov opaskov boli ozdobné spony — agrafy. V skúmanom súbore sa spony vyskytli v siedmych hroboch (3 ženy a 4 kostry nedospelých jedincov). Stanovenie funkcií jednotlivých typov neskororománskych a gotických šatových spôn, ktoré sa vyskytujú v rôznych tvarových variantoch (predovšetkým okrúhle hladké, alebo s ramienkami, resp. aj kosoštvorcové) v ikonografických prameňoch od pol. 13. až po pol. 16. stor. (napr. v Čechách pozri: Mašín 1954, obr. 69; Wagner—Drobná—Durdík 1956, č. I, tab. 4:4, 5:1, 6:4, 43:2, 56:4—6; na Slovensku: Kovačevičová 1987, obr. 93, 94, 96, 97) je obťažné. Spínali sa s nimi výstrihy šiat pod hrdlom alebo plášte (Dějiny hmotné kultury 1985, II, s. 855 a n.), no i opasky (Fingerlin 1971, s. 217: spony sú najmä na šarnierových opaskoch). Tvary pre jednotlivé uvedené funkcie nemožno rozpoznať. Preto vychádzame zo skladby nálezov a priamo z polohy spôn v hrobách.

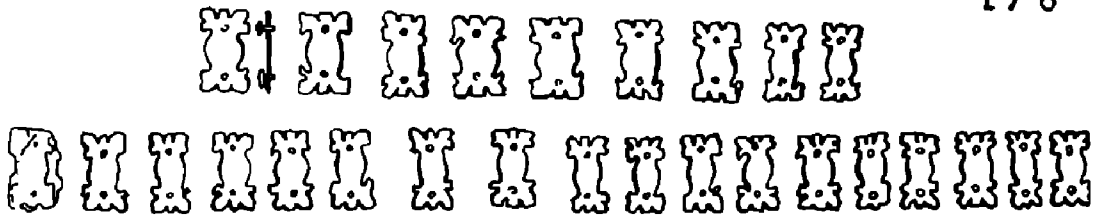
Najstarším typom, ktorý sa v nálezových situáciách vyskytuje najneskôr na prelome 13. a 14. stor. sú okrúhle, ploché sponky malých rozmerov (obr. 4:1375), ktoré zrejme spínali spodné ošatenie — voľnú košeľu na hrudi. Najmladším exemplármi, asi z obdobia okolo polovice 15. stor. je dvojica spôn na spojenie horného pl. šťa. Ostatné formy tvoria pomerne homogénny celok gotických agraf a patria do 14. stor. Z nich vo funkcii šatovej spony na hrudi slúžili dva exempláre (obr. 4:1854), situovanie jednej je neisté a dve spony slúžili s najväčšou pravdepodobnosťou na spínanie opaskov; svedčí o tom ich poloha na p se, ako i skutočnosť, že išlo o opasky bez pracky (obr. 4:730, 5:563).

Stratigrafia hrobov umožňuje stanoviť relatívnu chronológiu medzi výskytom jednotlivých exemplárov týchto spôn (sú tu okrúhle, okrúhle s výčnelkami i kosoštvorcové tvary). Ani jeden z nich nemožno datovať pred rok 1300. Výrazný je ich výskyt najmä v horizonte opaskov z druhej polovice 14. stor. Podobné postavenie majú aj analógie z Maďarska (napr. Szabó 1938, s. 47, 49, obr. na s. 48). Spona s ôsmymi ramienkami na obvode, ako aj kosoštvorcová agrafa zdobená ferebnými skličkami, ktoré sa podľa O. Krupicu (1978, tab. XXXII:6, XLIV:12) našli v hrobách v Krásne in situ s prsteňmi patriacimi dokonca pred polovicu 13. stor. vzhľadom na doterajšiu izolovanosť vyvolávajú pochybnosti.

Za nutné tu považujeme uviesť antropologické údaje o nositeľoch dvoch okrúhlych spôn s ôsmymi ramienkami na obvode: jedna z nich pochádza z hrobu 10 ročného dieťaťa, druhá patrila k šatovému doplnku 18—20 ročnej ženy. Aj tento príklad ukazuje, aké labilné môžu byť pokusy spájať archeologické nálezky intencionálne s úzko vymedzenou symbolikou, v danom prípade napr. spony s ôsmymi ramienkami na výskume hradu v Medziankách stotožňovať so symbolikou rytierov johanitského rádu (Slivka—Vallašek 1986, s. 155, 156).

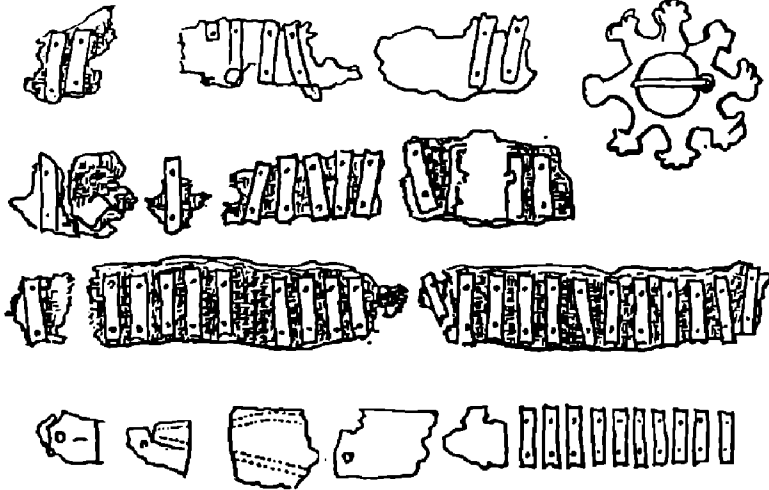
1625

17-8

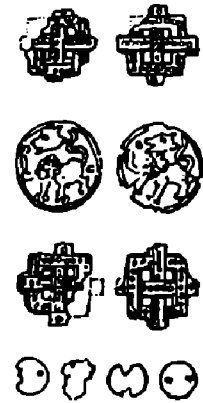
730

F. 18-20

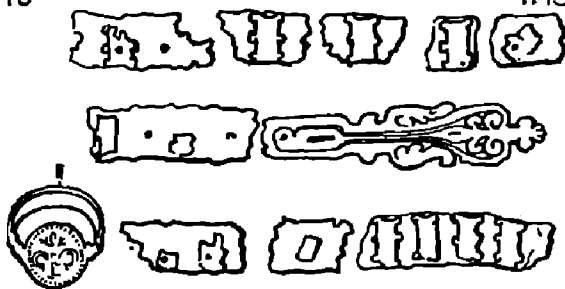
84

1.4-5

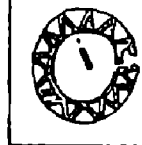

746

1.13-14

1375 1.5

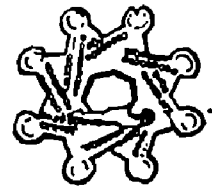

409 M.

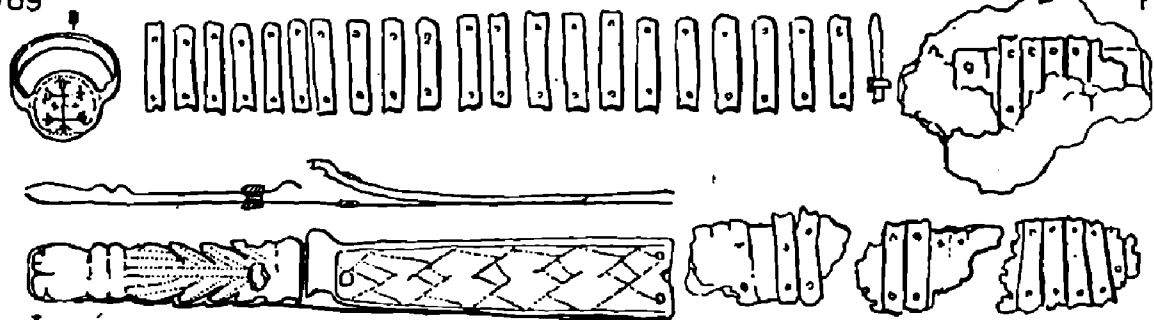
1854

1.10

769

F.

ULĎOVÍ I. 11362-113821

Obr. 4. Moravany nad Váhom, miestna časť Ducové „Kostolec“, okr. Trnava (horizont od prelomu 13./14. stor. po 15. stor.). Výber nálezových celkov z hrobov (opasky, žatové spony, prstene, nášivky šiat – hroby 84, 409, 730, 746, 769, 1375, 1625, 1854). Ďalšie vysvetlivky pozri obr. 1.

Ide o bežné typy gotických šatových spôn, ktoré vlastnili na širokom teritóriu v Karpatskej kotline zrejme aj obyvatelia dedín.

V stredovekých hroboch z Ducového chýba ďalší typ spínadiel šiat — gombíky. Podobná je situácia aj v Krásne. Tento prvok naznačuje odlišnosť od odievania jednoduchších vrstiev na území Maďarska (oblasť Veľkej maďarskej nížiny), kde gombíky v hroboch zo 14. a 15. stor. nie sú zvláštnosťou (Szabó 1938, s. 46, 47).

V jednom z hrobov z poslednej štvrtiny 14. stor. sa však našiel iný druh spínadla — masívny krúžok (očko), ktoré je nateraz najstarším zisteným náznakom spájania šiat pomocou očiek — záchytiak a háčikov. Oválny bronzový krúžok je vyhotovený v tvare draka (?) s vyznačením hlavy, troch párov nôh a dvojitého chvosta, ktorý vytvára dva otvory pre upevnenie (šitie) záchytky na šaty. Presná analógia nálezu pochádza z povrchových vrstiev — teda zo sekundárnej polohy — pri výskume slovansko-avarského pohrebiska v Devínskej Novej Vsi (Eisner 1952) a nesúvisí chronologicky so 7. a 8. stor.

Problematiku šatových spínadiel v 13.—14. stor., predovšetkým sponiek výstrihu košele načrtol posledne Š. P. Holčík (1979, s. 70 a n.; pripojená ďalšia literatúra) a to na základe zlatej, v podstate ešte románskej sponky s nápisom z Modrian. Autor datuje nález ešte pred polovicu 13. stor. a pripája sa k názoru, že spínadlá (často v honosnom vyhotovení) boli najprv súčasťou odevu vyšších vrstiev a neskôr zľudovali. Podľa klasifikácie, ktorú sme vyššie rozviedli bronzové šatové spony — agrafy vyskytujú sa jednoznačne aj ľudovom prostredí prinajmenšom od konca 13. stor.

Ďalšou výraznou súčasťou stredovekého kroja sú čelenky. V Ducovom sa našli v siedmych hroboch, z toho bolo 6 hrobov nedospelých jedincov (tri v hroboch 4—10ročných detí) a jeden hrob mladej ženy. Vcelku sa potvrdzuje ustálená predstava) že išlo o ozdobu hláv dievčat ešte pred výdajom. Ojedinelý výskyt v hrobe ženy napokon neodporuje tomuto názoru. Jednak ide o mladého jedinca, jednak z ikonografických prameňov je zrejmé, že čelenky si niekedy ponechávali ženy aj po vydaji tak, že ich prekryli závojom (z mnohých príkladov Wagner—Drobná—Durdík 1956, časť I, tab. 6:5).

Čelenky ako znak nevydatých žien (venček) odzrkadľujú starobylý zvyk, ktorý však v stredovekom archeologickom materiáli spreď 14. stor. možno zachytiť veľmi zriedkavo. Išlo obvykle len o textilný pásik, tento bol podľa terajších poznatkov už aj v starších fázach stredoveku dekorovaný sporadicky kovovými súčasťami (v Krásne napr. záušnicami s esovitým koncom — Krupica, 1978, tab. XXXIX:1187; v Ducovom ihličkami s veľkou guľovitou hlavicou a pod.). Čelenky — party sa však v archeologickom materiáli prejavujú najmä v horizonte od polvice 14. stor., keď sa objavujú lisované pliešky prišité na textilnom pásiku a lemované korálikmi zo sklenej pasty, prípadne drobnými bronzovými puklicami (Szabó 1938, s. 58—61; zo stredovekých cintorínov na Slovensku napr. Krásno—Krupica 1978, najmä tab. XXVII:301, no i ďalšie; Bohatá—Habovštiak, 1959b, s. 826, 827, obr. 305, 306). Ojedinelé nálezy plieškov je niekedy ťažké rozpoznať z hľadiska ich funkcie (napr. čelenkové kotúčky z Bohatej zaradia I. Fingerlin 1971, s. 90 omylom medzi typy kovaní opaskov). Vychádzajúc z analyzovaného materiálu sa ukazuje, že pliešky na čelenkách sa líšia od opaskových poväčšinou tvarom (okrúhle — hranaté), no ešte viac spôsobom upevnenia (prišitie — prinitovanie).

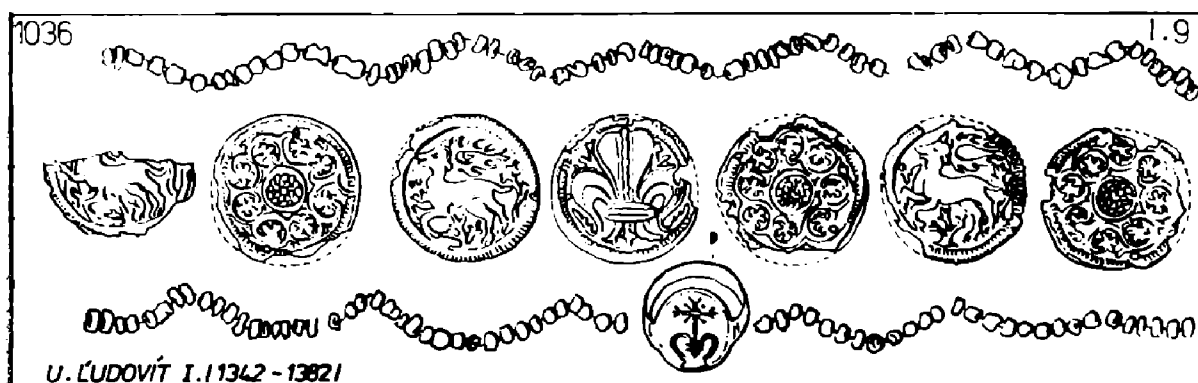
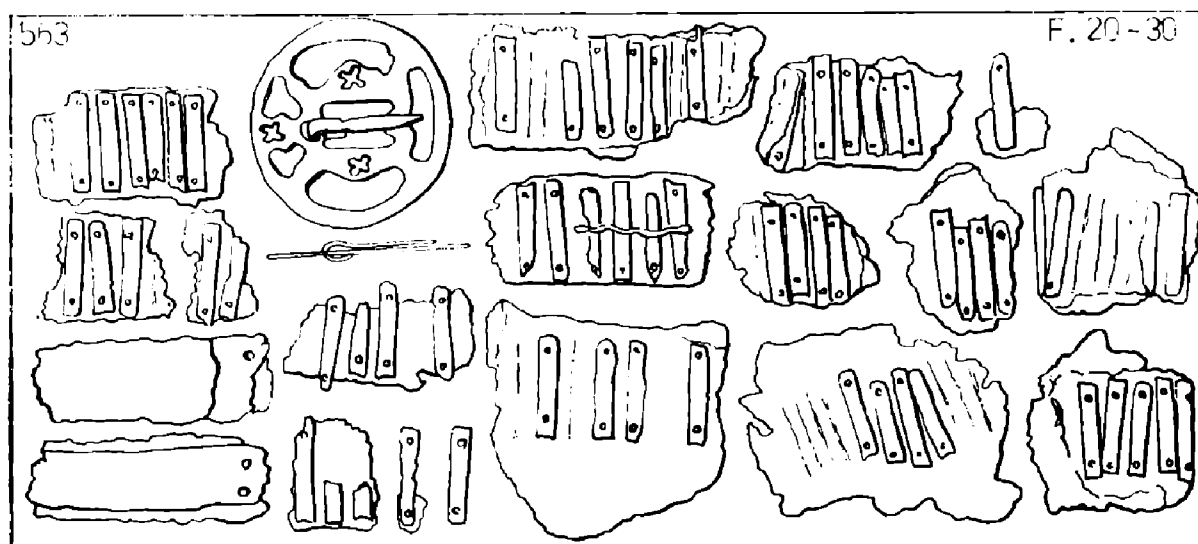
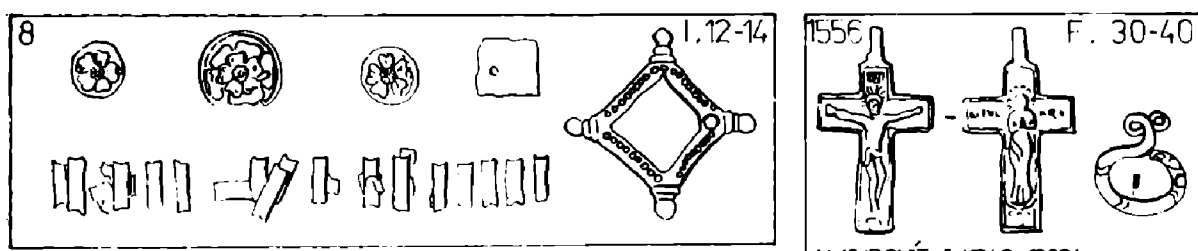
Čelenky z Ducového majú šírku od 1,5 do 5 cm, čomu zodpovedá aj veľkosť bronzových dekoratívnych plieškov.

1. Väčšie (\varnothing 2,5—3,3 cm; obr. 2:858, 5:1036); v lisovanej výzdobe sú kom-

pozične detailne rozvedené pestré rastlinné a zoomorfné prvky z bežného registra gotickej ornamentiky, nechýba ani dekoratívna iniciála A pripomínajúca symboliku gotickej rytierskej „galantnosti“ a kultu lásky (Fingerlin 1971, s. 98 — vraj iniciály A sú symbolom slova „amor“; k tomu pozri aj jednoznačný nápis na jednej nášivke z územia Maďarska — Szabó 1938, s. 50).

2. Menšie (\varnothing 1,1–1,8 cm); na najmenších exemplároch tejto skupiny sú jednoduché rozety, na väčších okrem toho aj šesticípa hviezda, heraldická lalija a orol (obr. 2:814, 5:8).

Všetky typy kotúčikov, podobne ako drobné bronzové puklice vyskytujúce sa niekedy medzi nimi, majú po dva otvory pre našívanie. Koráliky zo zelenej sklenej pasty boli zastavené v pásikoch okolo bronzových plieškov. Nie na všetkých čelenkách sú však aj koráliky.

Obr. 5. Moravany nad Váhom, miestna časť Ducové „Kostolec“, okr. Trnava (horizont od prelomu 13./14. stor. po 15. stor.). Výber nálezových celkov z hrobov (opasky, žatové spony a časť spinadla, čelenky, prstené, závesný krížik — hroby 8, 363, 1036, 1556). Ďalšie vysvetlivky pozri obr. 1.

Čelenky tohto typu sa vyskytli len v relatívne krátkom časovom úseku v druhej polovici 14. až zač. 15. stor.; v jednom prípade je čelenka datovaná mincou (razba v rozpätí 1373—1382).

Do druhej polovice 14. stor. patria nášivky — pochádzajúce z hrudnej časti odevu. Vyskytli sa v štyroch hroboch (mužský, ženský a dva detské). Majú podobne ako pliešky na čelenkách po dva otvory na našívanie, sú tu však popri drobných pukličkách zastúpené okrúhle i hranaté formy lisovaných plieškov. Motívy, ktoré sú na týchto nášivkách, rozširujú register známy z čeleniek: vyskytuje sa aj figúra kráčajúceho leva a hranatý pletencový ornament (obr. 4:84), motív koruny a iniciála.

Ako sprievodné nálezy súčastí odevu sa vyskytli v šiestich hroboch (4 z nich patria do 14., 2 už do prvej polovice 15. stor.) bronzové prstene (2× v ženských hroboch, 4× v hroboch nedospelých jedincov). V horizonte 14. stor. sú výlučne štítkové prstene (obr. 2:1064, 4:746 a 769, 5:1036). Objímka sa rozširuje do veľkého okrúhleho štítku, na ktorom sú ryté motívy známe jednak už na štítkových prsteňoch z druhej polovice 12.—13. stor. (Ialija, orol), inde ide o obohatenie starších motívov gotickými atribútmi (dvojitý kríž na koncoch ramien s Ialijami), alebo prvky na starších štítkových prsteňoch úplne neobvyklé (štylizácia kríža s písmenom M).

Štítkové prstene datovateľné jednoznačne odo horizontu 14.—15. stor. pochádzajú aj z iných pohrebísk na Slovensku, sú to však pomerne zriedkavé nálezy (napr. v Krásne: Krupica 1978, tab. XX:118; Bohatá — tu spolu s čelenkou: Habovštiak 1959b, s. 827, obr. 306:3).

V hroboch, ktoré patria už na prelom 14. a 15. stor. resp. až do 15. stor. sa našli len jednoduché bronzové pásikové prstene s pozdĺžnym profilovaním objímky (obr. 3:1394).

Typológia prsteňov a výzdoba sa v podstate neodlišuje od zistení pri väčších odkryvoch cintorínov vrcholného a neskorého stredoveku v susedných oblastiach. Široký register motívov zverejnil najmä K. Szabó (1938, s. 52—54, obr. na s. 54, 55).

Ten istý autor však sústrediac všetky typy kovových nálezov z hrobov precenil na lisovaných plieškoch, prsteňov a pod. domnelé jednoznačné motívy koreniace vraj v kresťanskej symbolike a uvažuje o slávnostných šatoch, ktoré si jednoduchí obyvatelia obliekali len na cirkevné sviatky a v nich boli aj pochovaní. Domnienku o takejto funkcii ozdobných súčastí odevu a prsteňoch v hroboch dedinského obyvateľstva si autor dokladá aj výskytom korálikov v rukách pochovaných (často spolu s olovenou trubičkou), ktoré považuje za doklad používania ruženca (Szabó 1938, s. 44, 45). Celý rad pozorovaní o výskyte ružencov a zrkadiel v hroboch zo 14.—15. stor. by si žiadal overiť príslušné nálezové celky, keďže na iných lokalitách (napr. aj v Ducovom) tento typ predmetov doslova funerálneho charakteru (tzv. „zrkadlá“ môžu byť totiž súčasťou závesných medailónikov) sa vyskytujú až v hroboch zo 17. stor. V horizonte z poslednej štvrtiny 14. stor. sa našiel v jedinom prípade malý závesný krížik (obr. 5:1556).

Pokiaľ ide o akýsi liturgickými pravidlami podmienený odev dedinského obyvateľstva, tak K. Szabó má pravdu v tom, že ide nesporne o odevy nie pracovné a že sviatky boli v stredoveku určované cirkevným kalendárom. Výskyt niektorých výrazne kresťanských motívov na výrobkoch je však dobovým fenoménom, ktorý má najmä dekoratívny ráz, no neraz môže plniť i magickú funkciu a nadväzuje na predstavy ešte z predkresťanských čias. Vidieť to podľa nápisov a znakov napokon i na tak „praktických“ predmetoch osudového významu pre majiteľa, ako sú meče. Na druhej strane domnele magické motívy sa ne-

obmedzujú len na prvky koreniace v kresťanskej, no i v najširšom slova zmysle svetskej sfére (motívy lásky), resp. ďalšie prvky majú rýdzo dekoratívny význam.

O celkom inom pozadí, než hľadá v „honosných“ výrobkoch z hrobov pospolitého ľudu K. Szabó, svedčí aj situácia v Ducovom. Cintorín sa nachádza na lokalite, kde sakrálna stavba — rotunda, ktorá bola súčasťou veľkomoravského dvorca zanikla v plnej funkcii ešte pred 11. stor. Druhá (stredoveká) fáza pochovávaní bola najprv síce okolo zvyškov tejto stavby, no najneskôr v 13. stor. sa cintorín užíval už len na základe tradície, ktorá sa preniesla s malou cezúrou v 16. stor. až do novoveku. Stredoveký cintorín nebol teda okolo používanej sakrálnej stavby, čo znamená, že cirkevná kontrola tu bola zoslabená. Asi vďaka tomu sa vyskytuje na lokalite v starších fázach tak vysoký pomer hrobov s nálezmi materiálnej kultúry, medzi ktorými majú popredné miesto i mince. Takéto postavenie cintorína sa odzrkadľuje aj v horizonte 14. a 15. stor. Séria mincí datuje doteraz najväčší súbor súčastí odevu a ozdôb z ľudového prostredia na Slovensku.

Teda nie kresťanské liturgické požiadavky, alebo zvyklosti, no naopak pravdepodobné zvyky koreniace v miestnych tradíciách, resp. pomimo oficiálnych ideových doktrín sa prejavujúce prvky mágie a predstáv o posmrtnom živote vytvárajú v Ducovom základ pre špecifické črty pohrebného rítu. Ide nesporne o kroj sviatočný, ktorý však odzrkadľuje aspoň v obrysoch spôsob odievania tunajšieho obyvateľstva.

Záver

Analýza horizontu hrobov zo 14.—15. storočia v Ducovom umožňuje vysloviť isté závery, ktoré by mohli mať — ako to vyplýva z konfrontácie s inými lokalitami — i širšiu platnosť.

Sociálne prostredie, z ktorého pochádzajú pochovaní jedinci by v tomto horizonte malo patriť výhradne ľudovým vrstvám. Tak isto je v tomto regióne jednoznačné aj čisto slovenské etnické zloženie obyvateľstva. Ducové a susedná Hubina a Modrová boli v 14. a 15. storočí poddanskými dedinami patriacimi hradnému panstvu Tematín. V širšom okolí mikroregióne tu boli v 14. stor. majetky nižšej šľachty. Až v 15. stor. sa iné susedné dediny Moravany a Banka záložovali šľachtickým svetským vlastníkom a vypadli tak z tematínskeho majetkového bloku.

Bližšie demografické údaje a sídliskovo-organizačné postavenie oboch osád však možno vyvodiť až z údajov v tematínskom urbáre z roku 1636 (O. L. Budapest, Kamara, Uetc., fasc. 59, n. 24: upozornenie doc. dr. P. Ratkoša, DrSc.). Hubina bola v tomto období podstatne väčšou dedinou so samostatným richtárom. Ducové malo spoločného richtára so susednou Modrovkou, kde sa vyvinulo aj ekonomické stredisko pre viac osád (mlyn, valcha, píla, resp. aj krčma), ktoré nepochybne súviselo s blízkym prístaviskom plti. Skutočnosťou, ktorá má korene v dávnej minulosti je brod, z ktorého tunajší obyvatelia profitovali aj v 17. stor. Obyvatelia Ducového a Modrovky mali medzi feudálnymi povinnosťami zakotvenú aj úlohu udržiavať brod. Prevádzku zabezpečovali brodníci, pravdepodobne miestni bezzemkovia. Sediaci odvádzali za úžitok, ktorý im vraj tunajší brod prinášal, od jednej usadlosti po 1 merici raže, z čoho polovica patrila zemepánovi, polovica brodníkom (títo však ešte odvádzali tematínskemu hradu aj ročný poplatok 40 denárov).

Tak sa zdá, že cirkevno-právne patrili obce Ducové, Hubina a Modrovka aspoň od 12. stor. k okruhu fary sv. Michala v Modrovej. Najbližšia ďalšia

fara s románskym kostolom sv. Martina bola až v Banke. V druhej polovici 14. stor. sú však počiatky výstavby horného kostola P. Márie v Moravanoch nad Váhom, kde bola prinajmenšom fília bananskej fary a koncom 17. stor. dokonca už samostatná fara.

Osady, ktoré boli v najbližšom okolí lokality na ducovskom „Kostolci“, boli jednoduchými poddanskými sídliskami. No ich situovanie na dôležitom vážskom brode vytváralo možnosti participácie na ziskoch z tranzitu a to už i v stredoveku, no najmä prístup k tovaru, ktorý svedčí o kontaktoch s mestskou výrobou. Okrem Trnavy a Trenčína je v bližšom okolí lokality viacero trhových osád a mestečiek, kde sa podobná výroba mohla uskutočňovať (napr. Hlohovec, Veľké Kostoľany, Vrbové, Horná Streda, Čachtice, Nové Mesto n. V., Beckov). O tom, že sa bežné ozdoby šiat, ktoré sme popísali, vyrábali na mnohých miestach a netreba uvažovať o importoch, svedčia napr. odlievacie kadluby na prstene (Ruttkay 1983, s. 350, obr. 1; tu ide už o horizont 12.—13. stor.), alebo v 14. stor. matrice na lisovanie bronzových plieškov na opasky, čelenky, alebo nášivky (Szabó 1938, s. 52—253). Integrujúca sila gotického, tzv. medzinárodného štýlu prenikala do širokých geografických priestorov nielen vo forme výrobkov — predmetov obchodu, ale najmä ako móda. Rozvíjajúce sa mestá, vrstva remeselníkov, zefektívnenie výroby (sériovosť) vytvárali pre proces unifikácie módy aj nové výrobné zázemie. Celý rad odvetví dedinskej podomáckej výroby konzervujúcej v technológii a estetike staré tradície zanikol. Je to zrejme aj z rozboru skúmaného horizontu hrobov v Ducovom. Od druhej polovice 13. stor. sa vytrácali jednotlivé archeologicky sledovateľné (tj. kovové) prvky staršieho kroja v slovenskom ľudovom prostredí, v ktorom sa len slabo a nepriamo premietali prvky oficiálneho románskeho štýlu. Od konca 13. stor. sa zreteľne objavujú súčasti odevu a ozdoby tela s pomerne zreteľnými znakmi gotickej módy. Dokonca sú tu aj napodobeniny honosných výrobkov z prostredia majetnejších vrstiev.

Móda sa niekedy premietla i do spôsobu nosenia jednotlivých častí doplnkov odevu (napr. posun opasku z pásu na pánvu po polovici 14. stor. a v 15. stor. opäť hore na pás). Nasvedčovalo by to tomu, že aj strihy šiat asi zodpovedali gotickým dobovým zvyklostiam. Napriek podobným indíciám však nemožno veci zjednodušovať. Nálezy z hrobov totiž pozostávajú len z kovových doplnkov odevu, priame doklady o samotnom odevu nie sú. Nie všetky prvky, ktoré sa objavili v kroji akoby nové a súvisiace s gotickým estetickým cítením boli z hľadiska funkcie skutočne novinkou. Napr. textilné alebo kožené opasky a čelenky sa v ľudovom prostredí nosili bežne aj pred 14. stor., no len zriedkavo k nim patrili aj kovové časti; archeologicky sú preto takmer neznáme. Je však objektívnou skutočnosťou, že sa zmenila skladba šperkov. Zo širokého registra ostali v 14. stor. vlastne len štítkové prstene. Ostatné typy prsteňov ako aj vlasové krúžky, náušnice a náhrdelníky sa úplne vytratil.

V úvode sme spomenuli možnosť posúdiť na základe analýzy hrobov prvky sociálnej stratifikácie dediny, ktorá v 14. stor. podľa písomných prameňov bola skutočnosťou. „Bohatosť“ výbavy niektorých hrobov by na prvý pohľad takéto závery pripúšťala. No bol by to zjednodušený pohľad, vypovedacia schopnosť hmotných prameňov (pokiaľ vynecháme špekulatívne odhady takéto interpretačný postup neumožňuje. Rozbor ukázal, že určité skupiny hrobov dostávajú výrazný charakter vďaka ustáleným pohrebným zvyklostiam, v ktorých sa preferovala dôkladná vybavenosť najmä u žien a nedospelých jedincov (aj v týchto prípadoch išlo podľa charakteru nálezov o dievčatá). Mužské hroby boli podstatne „chudobnejšie“, čo opäť súvisí nie s majetnosťou, no s pohrebnými zvykmi a s tým, že mužský kroj mal — aspoň v ľudovom pro-

stredí — menej ozdôb. Jednoduchosť sociálneho prostredia dediny sa však odzrkadľuje aj v prípade tzv. „bohatých“ hrobov v nižšej kvalite materiálu (výlučne bronz a železo) a v jednoduchosti výzdoby (chýbajú umelecky náročnejšie zlatnícke techniky — ide viacmenej o stredovekú bižutériu). Závislosťou od pohrebného rítu a nie od sociálneho postavenia je determinovaný aj výskyt drobných mincových razieb, ktoré sa pomerne často prikladali s mŕtvymi do hrobov aj v 14.—15. stor. a predstavujú citlivý datovací prostriedok.

Literatúra

- ACSÁDI, G.—NEMESKÉRI, J., 1970: History of human life span and mortality. Budapest.
- Dějiny hmotné kultury I (2), 1985: Konzumace (L. Petráňová). In: Dějiny hmotné kultury I (2). Kultura každodenního života od 13. do 15. století (red. J. Petráň). Praha, s. 827—930.
- EISNER, J., 1952: Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava.
- FINGERLIN, I., 1971: Gürtel des hohen und späten Mittelalters. München—Berlin.
- HABOVŠTIK, A., 1959a: Zaniknutá stredoveká osada v chotári obce Bohatá, okres Hurbanovo, Archeol. Rozhl. 11, s. 834—841, 852—853.
- HABOVŠTIK, A., 1959b: Zaniknutý románsky emporový kostol s pohrebiskom v chotári obce Bohatá, okres Hurbanovo, Archeol. Rozhl. 11, s. 826—834, 851—852.
- HANÁKOVÁ, H.—SEKÁČOVÁ, A.—STLOUKAL, M., 1984: Soupis materiálu a paleodemografický rozbor. In: Pohřebiště v Ducovém, I. Praha, s. 25—163, 180—183.
- HOLČÍK, Š. P., 1979: Stredoveké umelecké remeslá (Nálezy výrobkov na Slovensku). Kandidátska dizertácia Bratislava.
- KOVAČEVIČOVÁ, S., 1987: Človek tvorca. Pracovné motívy Slovenska vo vyobrazeniach z 9.—18. storočia. Bratislava.
- KOLNÍKOVÁ, E., 1967: Obolus mŕtvych vo včasnostredovekých hroboch na Slovensku, Slov. Archeol. 15, s. 189—254.
- KRASKOVSKÁ, E., 1961: Výskum na hradisku v Drážovciach. Štud. zvesti Archeol. ústavu SAV v Nitre 6. Nitra, s. 161—184.
- KRUPICA, O., 1978: Stredoveké Krásno I. In: Západné Slovensko 5. Bratislava, s. 169—333.
- LOUBAL, A., 1938—1939: Kostolný radový slovenský cintier v Bolerázi (okr. Trnava) a niektoré problémy. In: Sbor. Muz. sloven. spoloč. 32—33. Turčiansky Svätý Martin, s. 106—126.
- MÁCELOVÁ, M., 1979: Náčrt vývoja stredovekého šperku v 11.—15. stor. v Stredoslovenskom kraji. In: Stredné Slovensko 1. Banská Bystrica, s. 102—117.
- MAŠÍN, J., 1954: Románská nástěnná malba v Čechách a na Moravě. Praha.
- NEKUDA, V., 1985: Mstěnice. Zaniklá středověká ves I. Brno.
- PALÓCZI-HORVÁTH, A., 1972: A felsőszentkirályi kun sírlelet. In: Cumania I. Archaeologia. Kecskemét, s. 177—204.
- RICHTER, M., 1982: Hradištko u Davle — městečko ostrovského kláštera. Praha.
- RUTTKAY, A., 1973: Druhá fáza kostolného cintorína na Kostolci pri Ducovom. In: Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Uherské Hradiště, s. 29—48.
- RUTTKAY, A., 1983: Problematika výroby a výskytu dekoratívnych kovových predmetov na území Slovenska v stredoveku. In: Archeol. hist. 8. Brno, s. 347—363.
- RUTTKAY, A., 1984: Ducové „Kostolec“, obec Moravany nad Váhom, okr. Trnava, výskum v rokoch 1968—1972 a 1975. Charakteristika jednotlivých fáz pochovávanía. In: Pohřebiště v Ducovém, I. Praha, s. 4—24, 176—180.
- RUTTKAY, A., 1988: Militária a súčasť jazdeckého výstroja z 15. stor. na Kostolci v Moravanoch nad Váhom, miestna časť Ducové. In: Sbor. prací Filoz. fak. Brněnské Univerzity E 33 (v tlači).
- SLIVKA, M.—VALLAŠEK, A., 1988: Archeologický výskum stredovekého hrádku v Medziankach. In: Nové obzory 28, s. 137—162.
- SZABÓ, K., 1938: Az Alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei (Kecskemét th. város múzeumának ásatásai). Budapest.
- WAGNER, E.—DROBNÁ, Z.—DURDÍK, J., 1956: Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské. Praha.

Tabela 1. Výskyt mincí grošového obdobia na lokalite Moravany nad Váhom, miestna časť Ducové „Kostolec“, okr. Trnava.

Tabela 2. Moravany nad Váhom, miestna časť Ducové „Kostolec“, okr. Trnava. Pohlavie a vek stredovekej populácie na cintoríne, skladba nálezov (súčasť odevov a šperky) a výskyt mincí v hroboch zo 14.—15. stor.

Tabela 3. Moravany nad Váhom, miestna časť Ducové „Kostolec“, okr. Trnava. Kombinácie nálezov (súčasť odevu a šperky) v hroboch zo 14.—15. stor.

Zusammenfassung

Elemente der gotischen Mode in Kleidung und Schmuck bei der ländlichen Bevölkerung auf dem Gebiet der Slowakei

(Grabhorizont aus dem 14.—15. Jh. in Ducové, Gemeinde Moravany nad Váhom)

Aus dem umfangreichen Ensemble von 1881 Gräbern, die bei Untersuchungen des Autors auf dem mehrphasigen Gräberfeld in Ducové, Lage „Kostolec“, unweit von Piešťany in den Jahren 1968—1975 freigelegt wurden, skizziert der Beitrag die Problematik der Bestattung im 14.—15. Jh., der 220—230 Gräber gehörten. Analysiert wird das Vorkommen von Münzen (Bestimmung des numismatischen Materials von E. Koiníková und J. Hunka), ihre Anbringung in den Gräbern und ihr Aussagewert hinsichtlich des Bestattungsritus und der Klassifizierung der übrigen Fundarten. Die eingehende anthropologische Bestimmung von Geschlecht und Alter (H. Hanáková, A. Sekáčová, M. Šiloukal) war auch eine unumgängliche Bedingung der Skizzierung demographischer Fragen im Zusammenhang mit den Münzen.

1. Münzen gab es in 25 Gräbern als intentionalen Bestandteil des Bestattungsrituals. Sie stammen aus der Zeit von der Wende des 13. und 14. Jahrhunderts bis in das dritte Viertel des 15. Jahrhunderts, als das mittelalterliche Bestattungswesen endete. Am zahlreichsten sind Prägungen aus der zweiten Hälfte des 14. Jh. Sämtliche Münzen gehören ihrem Wert nach zu den niedrigen Einheiten im System des ungarischen, bzw. österreichisch-deutschen Münzwesens: Denare, Pfennige, Parvusse, auch Quartinge.

2. Der Großteil der Münzen stammt aus Gräbern erwachsener Individuen, wobei Frauengräber überwiegen. Halbwüchsigen und Kindern gab man nur selten Münzen ins Grab. Die Lage der Münzen in der rechten Hand dominiert, es folgt die Lage am Brustkorb.

Zusammenfassend kann man sagen, daß sich das Vorkommen der Münzen in Gräbern aus dem 14.—15. Jh. mit ihrer Frequenz und Funktion von der Situation vor dem 14. Jh. mit der Problematik des sogenannten Toten-Obolus kaum wesentlich unterscheidet. Der Autor verweist nach dem Beispiel des Friedhofs in Ducové auf das regelmäßige Vorkommen von Münzen in Gräbern aus dem Mittelalter und der Neuzeit, konkret vom Ende des 10. bis in die Mitte des 19. Jh.

3. In 85 Gräbern aus dem 14.—15. Jh. gab es auch weitere Komponenten der materiellen Kultur, und dies Gürtel, Metall-Spangen, Stirnbänder, Kleider-Besätze, Ringe und ein kleines Hänge-Kreuz. In acht Gräbern waren auch Münzen. Die Datierungskriterien auf Grund des Münzvorkommens und typologischer Schemen erweiterte der Autor um den Vergleich nach gemeinsam vorkommenden Fund-Typen, bzw. stratigraphischen Beobachtungen. Auf dieser Grundlage gliederte er die Typologie der Gürtel aus und kategorisierte ihr Vorkommen, ähnlich wie jenes der übrigen Gegenstände der materiellen Kultur, nach Männer-, Frauen- und Kindergräbern. Er konstatiert das Einfache der männlichen Leibriemen, die wesentlich reichere Ausstattung der Frauengräber und vor allem mancher Gräber minderjähriger Individuen und Kinder. Die einzelnen Typen der materiellen Kultur klassifiziert er nach Erkenntnissen über die Entwicklung der mittelalterlichen Bekleidung im europäischen Kontext.

4. Die Zahl der Münzen in den Gräbern aus dem 14. und 15. Jh. und der Bestandteile der offenbar „festlichen“ Bekleidung, in der die Toten der Erde übergeben wurden, ist relativ hoch. Offenbar geht es um eine Fortsetzung der altertümlichen Bräuche in dieser Region. Diese konnten umso eher zur Geltung kommen, als der Friedhof, der nach demographischen Berechnungen im 14.—15. Jh. einer lebenden Population von 47—50 Individuen entsprach (im Vergleich mit dem Stand vor dem 14. Jh. ein wesentlich geringerer Bereich, aus dem man Tote bestattete), außerhalb kirchlicher Kontrolle lag (es gab hier keine Kirche mehr).

5. Die gute Datierung der Kleiderbestandteile und Schmuckstücke deutet an, daß sich auch im volkstümlichen Milieu Mode-Elemente durchsetzten, die der gotische, bzw.

internationale Stil als integrierende Kraft determinierte. Die sich entfaltenden Städte, die wachsende Handwerker-Schicht und die effektivere Serien-Erzeugung schufen dem Vereinheitlichungsprozeß der Mode ein neues Produktionshinterland. Das erkennt man auch am Beispiel der Gräber aus Ducové. Seit der zweiten Hälfte des 13. Jh. verlieren sich hier die Elemente der älteren Tracht, die sich seit dem 9.—10. Jh. entwickelt hatte und in der sich Elemente des offiziellen romanischen Stils nur schwach spiegelten. Seit dem Ende des 13. Jh. spielen sich wesentliche Änderungen ab und in der folgenden Zeit kann man in erhalten gebliebenen Kleidungs-Bestandteilen typologische Merkmale der gotischen Bekleidung relativ gut festhalten; man findet sogar Nachahmungen prunkvoller Erzeugnisse. Das einfache Milieu äußert sich in der Qualität des Materials (ausschließlich Bronze und Eisen) und in dem einfachen Dekor (es fehlen künstlerisch anspruchsvolle dekorative Motive).

6. Ducové und das benachbarte Hubina waren im 14.—15. Jh. nur Untertanen-Dörfer der Burgherrschaft Tematín. Trotzdem darf man nicht vergessen, daß mittelalterliche Dorf im 14. Jh. eine auch schon innerlich sozial gegliederte Gesellschaft beherbergte. Die Ausstattung mehrerer Gräber würde Erwägungen über eine soziale Schichtung ermöglichen. Allerdings wäre das ein vereinfachter Zutritt. Es zeigt sich nämlich, daß weder Besitzverhältnisse, noch im Zusammenhang mit Geschlecht und Alter stabilisierte Bestattungsbräuche (Präferenz der Frauen und halbwüchsigen Individuen mit den markantesten Funden) oder der Charakter der Tracht an sich (die Männertracht besaß — zumindest im volkstümlichen Milieu — weniger Verzierungen) bestimmten Grab-Gruppen einen deutlichen Charakter verleihen. Die Abhängigkeit vom Bestattungsritus — und nicht von der sozialen Stellung — determiniert offenbar auch das Vorkommen von Münzen in den Gräbern.

7. Das Ensemble der Münzen in den Gräbern des 14.—15. Jh. in Ducové ermöglichte eine bessere Erkenntnis der Entwicklung der mittelalterlichen Volksbekleidung in der Region mit slowakischer Besiedlung und war in mehreren Fällen behilflich, die Klassifizierung der Metallbestandteile der Kleidung auch in weiteren Zusammenhängen genauer zu fassen.

Texte zu den Abbildungen der Funde aus Gräbern:

1. Moravany nad Váhom, Ortsteil Ducové „Kostolec“, Bez. Trnava (Horizont von der Wende des 13./14. Jh. bis zum 15. Jh.). Auswahl von Gürtelschnallen aus den Gräbern 88, 458, 762, 807, 890, 947, 994, 1082, 1570, bzw. weiterer zerstörter Gräber — Funde aus Nr. 472/71, 975/72, 983/72, 89/75). Über den Funden rechts oben: Geschlecht (M. — Mann, F. — Frau, D. — nicht näher zu bestimmender Erwachsener, I. — Halbwüchsiger) und Alter (Jahresspanne) des Bestatteten; unten — Münzfund.
2. Moravany nad Váhom, Ortsteil Ducové „Kostolec“, Bez. Trnava (Horizont von der Wende des 13./14. bis 15. Jh.). Auswahl von Fundganzen aus den Gräbern (Gürtelgarnituren, Stirnbänder, Ring — Gräber 814, 858, 1064). Weitere Erklärungen siehe Abb. 1.
3. Moravany nad Váhom, Ortsteil Ducové „Kostolec“, Bez. Trnava (Horizont von der Wende des 13.—14. Jh. bis zum 15. Jh.). Auswahl von Fundganzen aus den Gräbern (Gürtelgarnituren, Ring — Gräber 419, 538, 785, 1394). Weitere Erklärungen siehe Abb. 1.
4. Moravany nad Váhom, Ortsteil Ducové „Kostolec“, Bez. Trnava (Horizont von der Wende des 13./14. Jh. bis zum 15. Jh.). Auswahl von Fundganzen aus den Gräbern (Gürtel, Kleiderspangen, Ringe, Kleiderbesätze — Gräber 84, 409, 730, 746, 769, 1375, 1625, 1854). Weitere Erklärungen siehe Abb. 1.
5. Moravany nad Váhom, Ortsteil Ducové „Kostolec“, Bez. Trnava (Horizont: Wende des Teil eines gCl-L7endM 13./14. Jh. bis zum 15. Jh.). Auswahl von Fundganzen aus den Gräbern (Gürtel, Kleiderspangen und Teil eines Heftels, Stirnbänder, Ringe, Umhängekreuz — Gräber 8, 563, 1036, 1556). Weitere Erklärungen siehe Abb. 1.

Texte zu den statistisch-analytischen Beilagen:

- Tabelle 1. Vorkommen von Münzen der Groschen-Zeit an der Lokalität Moravany nad Váhom, Ortsteil Ducové „Kostolec“, Bez. Trnava.
- Tabelle 2. Moravany nad Váhom, Ortsteil Ducové „Kostolec“, Bez. Trnava. Geschlecht und Alter der mittelalterlichen Population auf dem Friedhof, Zusammensetzung der Funde (Kleiderbestandteile und Schmuck) und Vorkommen von Münzen in den Gräbern aus dem 14.—15. Jh.
- Tabelle 3. Moravany nad Váhom, Ortsteil Ducové „Kostolec“, Bez. Trnava. Kombinationen von Funden (Kleidungsbestandteile und Schmuckstücke) in den Gräbern aus dem 14.—15. Jh.